

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет
Кафедра політичних наук

**ЧОРНОМОРСЬКА ДОКТРИНА В ГЕОПОЛІТИЧНІЙ
КОНЦЕПЦІЇ ЮРІЯ ЛИПИ**

Кваліфікаційна робота
зі спеціальності 052 «Політологія»
освітнього рівня «Магістр»

студента II курсу
спеціальності «Політологія»
Вялова Андрія Сергійовича

Допущено до захисту
Завідувач кафедри _____

Науковий керівник:
кандидат політичних наук,
доцент Коршук Роман
Миколайович

Київ - 2021

ЗМІСТ

Вступ.....	3–5
Розділ 1. Теоретичні засади дослідження Чорноморської доктрини Ю. Липи.....	6–19
Розділ 2. Обґрунтування геополітичної концепції чорноморської орієнтації	20–37
Розділ 3. Сутність Чорноморської доктрини.....	38– 54
Розділ 4. Роль Чорноморського вектору України в «Розподілі Росії».....	55–67
Висновки	68–70
Список використаних джерел.....	71–79

ВСТУП

Атуальність теми дослідження. На новітньому етапі розбудови української держави, утвердження її власних національних інтересів в умовах посилення викликів через російську агресію та трансформаційних змін, які відбуваються сьогодні у системі міжнародних відносин, до праць таких вітчизняних дослідників у сфері чорноморської геополітики як Ю. Липа, привертається все більше уваги.

Європейські прагнення України та структурні трансформації у світовому устрої вимагають від української держави уміння розумно та виважено підходити до здійснення своєї геостратегії, в тому числі і у реалізації своїх геополітичних інтересів у південно-східному напрямі.

Тому логічним є звернення до концепції чорноморської орієнтації України Ю. Липи, в наукових працях якого осмислюється чорноморський вектор діяльності України.

Замислюючись над майбутнім незалежної української держави Ю. Липа у своїх доробках виклав модель активного включення України в територіально-політичні процеси, які орієнтували українство не на пристосування до існуючих, а на творення нових геополітичних реалій, утвердження України як суб'єкта світових міжнародних відносин.

З'ясування існуючих в їх царині особливостей обґрунтування Чорноморського вектора діяльності України становить важливий крок у напрямі окреслення теоретичного підґрунтя його здійснення, яке може бути використано для визначення місця і ролі української держави в Чорноморському регіоні в умовах сьогодення та може слугуватиме вихідним пунктом для ствердження Україною своїх геополітичних пріоритетів на теренах чорноморського геопростору.

Метою кваліфікаційної роботи є розкриття змісту, сутності та значення концепції чорноморської орієнтації України Ю. Липи для незалежної української держави.

Завдання дослідження: 1) розкрити особливості обґрунтування чорноморської орієнтації України у працях Ю. Липи; 2) з'ясувати бачення науковця щодо покликання (ролі) України у чорноморському векторі; 3) охарактеризувати призначення чорноморської орієнтації України, як воно усвідомлюється в дослідженій концепції; 4) зафіксувати мету чорноморської орієнтації України.

Об'єктом дослідження є Чорноморський вектор геополітичної орієнтації України.

Предметом дослідження є сутність Чорноморської доктрини Ю. Липи.

Джерельну базу дослідження становлять наукові праці Ю. Липи, передусім «Призначення України», «Чорноморська доктрина» та «Розподіл Росії», а також такі його роботи, як «Символ Чорного моря», «Чорноморський простір (атлас)», «Передмова до другого видання», «Нотатник», «Панування, Труд і Лад», де осмислюється проблематика чорноморської орієнтації України, обґрунтовується її необхідність, доцільність та важливість для ствердження незалежності української держави. А також розвідки вітчизняних дослідників, присвячені теоретичним напрацюванням Ю. Липи в сфері чорноморської орієнтації України, що мали найбільший вплив на проведення цього дослідження.

Методи дослідження використані у кваліфікаційній роботі:

- системний підхід, який забезпечив цілісне осмислення сутності концепції чорноморської орієнтації Ю. Липи та дозволив з'ясувати бачення науковця на чорноморську орієнтацію з позиції захисту і утвердження незалежності української держави.
- метод абстрагування, дозволив зосередити увагу на особливостях чорноморської орієнтації України, обґрунтованих вченим.

- аксіоматичний метод, дав можливість встановити, що положення про природність чорноморської орієнтації для України є своєрідною аксіомою.
- критичний аналіз, на підставі якого уточнено окремі положення концепцій чорноморської орієнтації Ю. Липи, виділено ті моменти концепції, які за умови їх творчого опрацювання стануть в нагоді в зовнішньополітичній діяльності сучасної української держави.

Структуру кваліфікаційної роботи складають вступ, основна частина, яка складається з чотирьох розділів, висновки і список використаних джерел.

Обсяг роботи становить 79 сторінок, список використаних джерел складається із 75 найменувань на 9 аркушах.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЧОРНОМОРСЬКОЇ ДОКТРИНИ Ю. ЛИПИ

Необхідність руху української держави в чорноморському напрямі доводили ціла плеяда вчених, які працювали над концепцією Чорноморської орієнтації України, у першій половині ХХ століття. Серед них особливе місце займає Ю. Липа, геополітичні дослідження якого стали новим етапом у формуванні Чорноморської концепції.

Науковець, виробивши державну стратегію розвитку української держави, яка мала бути реалізована після здобуття Україною незалежності, особливу увагу приділив утвердженню країни на політичному просторі - вирішенню її геополітичних завдань.

Вчений, обґрунтовуючи свою позицію щодо геополітичних інтересів держав чорноморського регіону, писав, що «мусимо мати підстави до реальної дії на століття. Мусимо мати глибший, суто український погляд на політику помимо тих чи інших кон'юктур. Мусимо, бо без того згинемо морально. Станемо нічого не варті – виповнять нас чужі думки і світогляди, що виростили в чужих умовах для чужої користі і з чужої крові» [47].

Дослідження і міркування з цього приводу геополітик виклав насамперед у працях «Призначення України» (1938), «Чорноморська доктрина» (1940) та «Розподіл Росії» (1941), які були об'єднані і отримали назву «Всеукраїнська Трилогія» (термін належить Леву Биковському).

Як зазначав сам Ю. Липа, «три праці обговорюють у новому дусі стан і нові можливості людей і території України. Вони, ці праці, доповнюють себе взаємно» [44].

«Всеукраїнська трилогія» Ю. Липа містить ґрунтовні викладки геополітичного курсу незалежної України, що базується на історії української держави та геополітичній обстановці у першій половині ХХ ст.

та враховує географічні умови, політичну кон'юнктуру та історію підвалин чорноморської духовності.

В першій частині цієї «трійці книжок» були обговорені головні напрями внутрішньої політики, в другій – зовнішньої чорноморської, в третій – підстави української політики щодо Росії [42].

У своїх наукових доробках Ю. Липа приходиться до висновку, що необхідною умовою української незалежності та розвитку українського народу і українських земель в цілому є геополітичний вектор, спрямований на південь, «геополітичний синтез» Чорного моря.

Вітчизняна наукова література присвячена теоретичним напрацюванням Ю. Липи в сфері чорноморської орієнтації України, містить праці, де розкривається суть та особливості Чорноморського вектору діяльності України, його важливість та значення, в тому числі і для сучасної української геополітики.

Ті чи інші положення чорноморської концепції Ю. Липи, безпосередньо чи опосередковано досліджували І. Крип'якевич [37], Л. Биковський [7, 8], Р. Казанков [29, 30], Т. Мейзерська [50], С. Василенко [10, 11, 12, 13], М. Дністрянський [20, 21], Р. Додонов [22], О. Салтовський [57], М. Шульга [67,68], В. Барладяну-Бирладник [4], В. Янчук [70,71], Ю. Кочубей [33,34,35,36], А. Кудряченко [38,39], Ю. Щербак [69], О. Шаблій [64], М. Головатий [15], Ю. Шмаленко [66, 67], В. Панченко [52], Л. Домашенко [23, 24, 25, 26], Ю. Василевич [9], В. Баран [2, 3], Б. Парахонський [63] та інші.

Перша публікація, у якій була окреслена позиція щодо Чорноморської концепції Ю. Липи, належить історику І. Крип'якевичу. У праці «Відвічна вісь України» (1939), автор позитивно висловлюється про прагнення Ю. Липи виробити допустиму стратегію розвитку української держави, проте критикує вузьку, з його точки зору, аргументацію природності для України орієнтації на Південь, до Чорного моря [37].

Л. Биковський в своїх працях, присвячених Ю. Липі «Апостол нового українства», (1946), Публіцистика Ю. Липи» (1955), зазначає про правильність висновків Ю. Липи щодо необхідності орієнтації української держави на Південь, дає високу оцінку Ю. Липі як особистості, зауважує на його визначному вкладі в українську геополітику того часу [7, 8].

Т. Мейзерська, досліджуючи творчість Ю. Липи з позиції становлення української державності підсумовує, що науковець трактує призначення України в руслі можливої реалізації у площині двох одвічних осей: землі і Духа. «Земля – як геополітичної тенденції на одвічній осі Південь-Північ і Духа – українського міфу апостола Андрія» [50, с. 19].

Р. Казанков у своїй роботі «Проблема формування Чорноморського геополітичного простору в першій половині ХХ ст.», аналізуючи визначення ролі чорноморського регіону представниками українського національного руху, наводить окремі ідеї, висунуті Ю. Липою, щодо стратегічної важливості для України морських та річкових шляхів, вісі «Південь – Північ» у розвитку регіонального співробітництва, необхідності створення «Чорноморської фортеці», до якої входитимуть Чорне море та причорноморські країни. Дослідник наголошує, що «розбудова Чорноморської фортеці за Ю. Липою призведе до того, що країни цієї фортеці стануть незалежними від зазіхань ближчих і дальших могутніх держав і блоків. Цей союз дозволить реанімувати промисловість і сільське господарство України, Румунії, Болгарії та Білорусі. А Литва, Латвія та Естонія переорієнтують свою економічну і воєнну політику на користь Чорноморського регіону. Адже відкриття світових ринків збуту для цих країн, як і країн Чорноморської фортеці, ніхто і ніколи не гарантував» [30].

О. Салтовський, аналізуючи геополітичну складову української державницької думки першої половини ХХ століття, зокрема чорноморські концепції, які розробляли українські науковці, зазначає, що ці вчені, до їх числа був віднесений і Ю. Липа, вважали вирішення чорноморської проблеми одним із найважливіших геополітичних завдань для незалежної

України. Ці діячі, зауважує О. Салтовський, припускали, що в майбутньому незалежна українська держава буде найбільш могутньою в районі Чорного моря, проте Україна не буде прагнути до панування над цими країнами, ініціюючи ідею кооперації між ними [57].

Даючи оцінку чорноморській доктрині Ю. Липи, науковець М. Дністрянський стверджує, що «геополітичні концепції Ю. Липи – це моделі активного включення України в європейські територіально-політичні процеси, які орієнтували українство не на пристосування до існуючих, а на творення нових геополітичних реалій, утвердження України як суб'єкта світових міжнародних відносин» [20, с. 43]. Але, М. Дністрянський дещо скептично ставиться до ідеї Ю. Липи: «В дусі свого часу ... він перебільшував значення антропологічних чинників в соціальнополітичних процесах, унікальність українських культурно-історичних традицій. Його трактування давньої історії України не позбавлене міфологізації» [21]. Водночас вчений не виключає, що деякі аспекти доктрини Ю. Липи, будучи творчо переосмислені, матимуть прикладне значення і в наш час, зокрема, в організації Чорноморського Економічного Співробітництва. Поява праць, зокрема і Ю. Липи, в яких надзвичайно сильний акцент було зроблено саме на чорноморському векторі української геополітики засвідчила «...зрілість політичної думки українського суспільства, сприяла розширенню горизонтів політичного мислення та усвідомленню України як самостійної геополітичної одиниці» [20, с. 46].

С. Василенко, формулюючи зміст «чорноморської концепції української геополітики», підсумовує, що вказана концепція може бути зведена до тези про те, що, починаючи зі стародавніх часів в Україні, згідно з географічними особливостями її території, мережею рік і морських шляхів, формується «відвічна вісь» північ-південь. У Чорноморській доктрині Ю. Липа, як вказує В. Василенко, визначив перспективи постання України як лідера серед країн басейну Чорного моря, цей висновок він робить на підставі ґрунтовного аналізу політичних і економічних процесів в

чорноморському просторі [10, с. 21]. Вчена, досліджуючи геополітичні погляди Ю. Липи, проводить паралелі до сьогодення, коли Україна намагається використати своє положення та зміцнити свій статус у чорноморському регіоні .

Чорноморська орієнтація, на думку дослідниці, за умови її послідовного проведення сучасною українською державою дозволяє використати всі переваги регіонального співробітництва, оскільки сприяє налагодженню взаємовигідної співпраці з країнами чорноморського басейну, плідній діяльності таких міждержавних утворень, як ОЧЕС, ГУУАМ, Балтійсько-Чорноморське співробітництво, підвищенню ролі України як активного регіонального лідера [10, с. 6]. Саме тому чорноморська орієнтація має розглядатися як важлива складова української геополітики, спрямована на реалізацію процесу входження України до інтегрованої Європи через систему як регіональних об'єднань і структур, так і міжнародних транспортних коридорів [12 с. 7, 24].

Р. Додонов, здійснюючи порівняння російських та українських геополітичних концепцій щодо визначення місця Чорного моря у житті російського і українського народів, торкається висунутих Ю. Липою теоретичних аспектів проблеми. Він погоджується з положеннями концепції Ю. Липи про необхідність об'єднання української держави з державами Чорноморського простору. Науковець обґрунтовує це тим, що «прагнення ж об'єднати навколо України інші народи Причорномор'я пояснюється не стільки економічним, дипломатичним, військовим потенціалом, скільки зрозумілим бажанням знайти місце молодій державі поза межами Російської імперії, створити новий світовий порядок, де б Україна відігравала впливовішу роль» [22]. Науковець згоден з положеннями Ю. Липи про надзвичайну важливість Чорного моря та Кримського півострову для Української держави. Він зазначає, що Чорне море і Кримський півострів – це не лише «точка опертя» і «комунікаційний центр» незалежної української держави, а свого роду сцена, за діями на якій спостерігає весь український

народ [22]. Завданням для України є ідеологічно закріпити за собою право на володіння північним узбережжям Чорного моря – спірними територіями Новоросії та Криму. «І декларація циркумпонтійської організації геополітичного простору України лише підкреслює цей висновок» [22].

В. Барладяну-Бирладник, аналізуючи творчий доробок Ю. Липи зазначає, що чорноморська орієнтація за Ю. Липою – це природна і доконечна умова формування Україною власної геополітики. Природна, бо всі ріки України, за виключенням Західного Бугу, течуть на південь, Західний Буг єднає Україну з країнами Балтії, тобто сама природа вимагає від нас повернення на шлях «з варяг у греки» [4]. Доконечна, бо лише послідовне ствердження незалежною Україною чорноморської орієнтації забезпечить Києву статус геополітичного центру Східної Європи [4].

О. Янчук оцінює «чорноморську доктрину» Ю. Липи через висвітлення історії створення та діяльності Українського Чорноморського Інституту. Вихід у світ фундаментальної праці Ю. Липи «Призначення України», пише О. Янчук, виявило потребу витворення ідеології і державної стратегії України, що мали бути реалізованими після здобуття незалежності. Це, в свою чергу, породило в наукових колах української еміграції ідею створення науково-дослідної установи, яка займалась би вивченням чорноморської проблематики і розробляла стратегію української геополітики на десятиліття вперед. «Це був надзвичайно дальновидний задум, адже фактично планувалось розробляти стратегію держави, якої ще не існувало на політичній карті світу» [73].

Спроба комплексного аналізу «чорноморської орієнтації» в її історичному та сучасному вимірах здійснена Ю. Кочубеєм. Він констатує, що Чорне море завжди перебувало в полі зору української інтелектуальної еліти і саме з ним остання пов'язувала інтереси української держави, збереження і зміцнення її незалежності. Підтримуючи ідеї Ю. Липи, Ю. Кочубей, відмічає, що на сучасному етапі розвитку української держави чорноморська орієнтація лишається актуальною для нашої країни і не вступає в

суперечність з українською європейськістю й «ніяким чином не означає відмову від взаємно корисних рівноправних стосунків з іншими країнами – на Заході і Сході» [34, с. 501]. «Ми повинні просуватися через Чорне море, на Південь, де ще є можливості налагодити взаємовигідне економічне співробітництво і знайти союзників для вирішення важливих для нашої країни політичних і безпекових питань, виходячи з національних інтересів України» [36], – зазначає Ю. Кочубей. Автор переконаний, що орієнтація на вісь Північ-Південь (або Балтика і Середземномор'я) допоможе Україні у розв'язанні питання диверсифікації джерел надходження енергоносіїв та забезпечить участь української держави у творенні європейської системи колективної безпеки [34, с. 501].

Певну увагу поглядам Ю. Липи на Чорноморську орієнтацію України приділяє А. Кудряченко, який зазначає, що головною метою незалежної України має стати об'єднання країн усього Чорноморського басейну, геополітичною віссю українських земель є не вісь «Захід – Схід», а вісь «Північ – Південь». В цьому сенсі А. Кудряченко відносить чорноморську доктрину до теоретичних підстав сучасної української геостратегії [38].

М. Шульга аналізує розроблену Ю. Липою концепцію чорноморської орієнтації поряд з концепціями чорноморської орієнтації інших науковців з точки зору проблеми єдності українського суспільства, роблячи висновок, що зазначені концепції можна розглядати як своєрідне геокультурні підґрунтя її вирішення [69]. Крім того, вона, з огляду на положення концепцій чорноморської орієнтації, в тому числі і Чорноморської доктрини Ю. Липи, зазначає, що теза про те, що історично прерогатива в освоєнні Чорноморського побережжя належить українській геополітиці і що вона (ця прерогатива) свого часу була «перебрана» на себе Російською імперією після того, як Україна була включена до її складу, може бути використана українською державою для оптимізації дискусії навколо «кримської проблеми» [69]. Зважаючи на політичну ситуацію сьогодні, ці дослідження можуть стати в нагоді.

О. Шаблій вважає, що чорноморська доктрина Ю. Липи не втратила сьогодні своєї актуальності й до них варто прислухатися [58, с. 144-145]. Однак чорноморську доктрину Ю. Липи «слід розширити і назвати середземноморською. Тоді вона буде націлювати зовнішню політичну діяльність не лише на більшу кількість країн у порівнянні з чорноморською, але й дасть змогу урізноманітнити геополітичну поведінку України у цьому південному секторі» [65 с. 145]. При цьому науковець відмічає, що мова йде лише про геостратегічний союз України, Білорусі та країн Балтії, їх «спільний політико-економічний балтійсько-понтійський простір», який в сучасних умовах «може наповнитись цивілізованим, а не імперіалістично-загарбницьким змістом» [65, с. 432].

Апелювання до окремих положень концепцій чорноморської орієнтації Ю. Липи простежується й в індивідуальних розвідках Ю. Шмаленко. Вона говорить про те, що ідея чорноморської співпраці така приваблива для багатьох наших сучасних політиків, була популярною ще в українських колах в першій половині ХХ століття. Її однозначно вирішував і Ю Липа. Саме «надчорноморське положення України послужило для Ю. Липи основою обґрунтування «Чорноморської доктрини» [68], - пише дослідниця. За Ю. Липою «Чорноморська доктрина» ґрунтується на ідеї «чорноморського простору», до складу якого входить багато країн Причорномор'я, та визначальній ролі України серед них. У Ю. Липи «чорноморський простір» – це таке реальне геополітичне поняття, як Балтійський, як Східно - або Західносередземноморські простори, - стверджує Ю. Шмаленко. Чорноморський простір становить географічну цілість, має свій геополітичний зміст, свою етнічну спільноту та власні вироблені торговельні, культурні й державні традиції, що зодноріднили психіку чорноморського населення. Йдеться про те, щоб якась сила піднесла ініціативу і відтворила волю цілого Простору до власного буття як політичної спільноти, інтерпретує Ю. Липу вчена. Ю. Шмаленко робить висновок, що сучасна геополітична стратегія України, полягає у намаганні налагоджувати

партнерські стосунки з усіма сусідніми країнами та дотримуватися виваженої політики без будь-яких геополітичних переваг, чим вона дуже схожа до розробок українських вчених початку ХХ століття, маючи на увазі і напрацювання в цій царині Ю. Липи. Дослідниця визначає Україну однією із ключових країн – комунікаторів між Європою, Кавказом і Азією з огляду на її перспективи [67].

В. Панченко, досліджуючи чорноморську доктрину Ю. Липи, приділяє особливу увагу її географічному змісту, а саме звертається до питання аналізу Ю. Липою специфіки розташування України, її кліматичних та природних особливостей, зупиняється на характеристики річок та річкової системи України з позиції їх значущості для регіону. Він пише,- «Такий географічний чинник як річкова система посідає своє окреме і значне місце в геополітичній концепції Ю. Липи. Оскільки всі річки «Українського склепіння», за винятком Кубані, течуть з півночі на південь і вздовж них ще в далекому минулому склалися головні торгівельні та колонізаційні магістралі, – пише В. Панченко, тому на осі Південь – Північ наголошує Ю. Липа, як на історичною обумовленою геополітичною напрямною розвитку українського народу. Це твердження підсумовує В. Панченко «виступає наріжним каменем усіх міркувань дослідника стосовно геополітичної долі України». Дослідник погоджується з думкою сучасних науковців що при всій своїй оригінальності та ґрунтовності праці Ю. Липи не позбавлені і деяких хиб. Проте найсуттєвішим, В. Панченко вважає те, що геополітична концепція Ю. Липи – це модель активного включення України в європейські територіально-політичні процеси, які орієнтували українство не на пристосування до існуючих, а на творення нових геополітичних реалій, утвердження України як суб'єкта світових міжнародних відносин. В. Панченко констатує, що ідеї Ю. Липи характеризуються домінантою загальноукраїнських національних інтересів, не звужуючись до розвитку поглядів та позицій окремих політичних сил та груп суспільства [52].

Ю. Щербак, досліджуючи чорноморську доктрину Ю. Липи, зазначає про важливість і правильність, з позиції української зовнішньої політики, положень Ю. Липи щодо руху України на південь - до чорноморсько-середземноморського регіону, саме напрям «Північ-Південь», є основоположною віссю України. Південний напрям, на думку Ю. Щербака, не лише дозволяє уникнути спрощеної біполярності (Схід, або Захід), а й відкриває великі економічно-торговельні і політичні перспективи для України в районі Чорного і Середземного морів. «Діючи через Організацію Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС), розвиваючи відносини з Туреччиною, Грецією, Ізраїлем, Єгиптом, іншими арабськими країнами, Україна може відігравати в цьому регіоні значну роль, для чого необхідно здійснити масштабну економічно-торговельну експансію у південно-східному напрямі» [72].

Л. Домащенко, аналізуючи геополітичні концепції вітчизняних мислителів першої половини ХХ століття, зокрема і концепцію Чорноморської орієнтації Ю. Липи, приходять до висновку, що геополітичне оформлення чорноморської (південно-східної) орієнтації України належить саме Ю. Липі. Дослідниця зазначає, що у концепції чорноморської орієнтації Ю. Липи превалює передусім геополітична аргументація, оскільки на користь природності цієї орієнтації для України він наводить певні сталі геополітичні комбінації, які супроводжували початок історії української території і які до цього часу чинять вплив на українську зовнішню політику. Приймаючи до уваги, пише вчена, що геополітичні явища, маючи «підставу в самім терені, що не змінюється», повторюються і відживають наново у відповідній ситуації, Ю. Липа робить висновок, що від них, до деякої міри, залежить і «будучина України» [23, 24]. У вузькому розумінні чорноморська орієнтація, згідно з Ю. Липою, означає «невпинний рух українства на східне побережжя чорного моря». У широкому – здійснення «геополітичного синтезу» Чорного моря, важливим кроком на шляху до якого є співпраця України з народами Кавказу та «іранського помосту» у справі спільного

«посуву до Перської затоки» констатує Л. Домашенко. Висновок Ю. Липи про «геополітичну синтезу» Чорного моря як умову української незалежності вартий уваги сучасної України, зважаючи на важливість для останньої вміння використовувати переваги регіонального співробітництва [23]. Л. Домашенко, зокрема, схиляється до думки, що чорноморський напрямок розвитку сучасної України, запропонований Ю. Липою, є природним і важливим для розвитку регіонального співробітництва у напрямку Південь – Схід.

В. Баран називає геополітичну концепцію чорноморської орієнтації українського мислителя Ю. Липи унікальним та своєрідним явищем у світовій політологічній практиці. «Логічно поєднавши минулі військові, торговельні та культурні експансії та традиції українського народу, тогочасні проблеми європейського континенту та наукові передбачення розвитку майбутніх подій «Чорноморська доктрина» досі залишається актуальною» [2], - пише науковець. Науковець стверджує, що у «Всеукраїнській трилогії» Ю. Липа подав цілісний проект геополітичної модернізації України, який ґрунтується на геополітичній історії нашої держави та геополітичній ситуації у світі першої половини ХХ століття. В Баран вважає, що прагнення виробити своє бачення оновлення внутрішньої та зовнішньої політики України призвело до посилення інтересу до праць Ю. Липи після здобуття Україною своєї незалежності. Дослідження цих геополітичних ідей може допомогти Україні у здійсненні політики співробітництва з усіма заінтересованими партнерами, винайти алгоритм налагодження взаємовигідних відносин з країнами ОЧЕС та ГУАМ. Крім того, вчений наголошує, що «потенціальна сучасна світова фінансова криза може слугувати передумовою для реалізації геополітичного проекту «Чорноморської доктрини» [2].

Ю. Василевич, досліджуючи погляди Ю. Липи на стан та перспективи розвитку Чорноморського регіону, зазначає, що науковець визначав Чорноморському регіону геополітичну роль для розвитку як українського

народу, так і українських земель вцілому. На думку Ю. Липи, економічний союз України, Туреччини та Болгарії – запорука створення вигідного великого господарчого простору, однак присутність Росії в Криму робить її господарем Чорного моря і ставить у залежність від неї балканські країни, без яких зміст об'єднання втрачається. Тому Ю. Липа зазначав, що «не відокремлення України від Росії нашою головною метою, а витіснення її з Чорного моря», – вказує дослідниця. Можна припустити, пише Ю. Василевич, що спільність інтересів, торгіві, культурні та державницькі традиції країн Чорноморського басейну можуть мати прикладне значення і в сучасних умовах [9]. Ю. Василевич вважає, що книга Ю. Липи «Всеукраїнська трилогія», до якої увійшли три науково-політологічні праці: «Призначення України», «Чорноморська доктрина» та «Розподіл Росії» являє собою фундаментальне наукове дослідження геополітичних проблем України, актуальних сьогодні.

Питання про чорноморську концепцію Ю. Липи було предметом розгляду М. Головатого. У своїх дослідженнях М. Головатий шукає втілення геополітичних ідей Ю. Липи на сучасному етапі розвитку України. М. Головатий переконаний, що «ініціатива України у зближення чорноморських держав і за часів Ю. Липи, і нині є історично виправданою, логічною» [15]. Поряд з тим, дослідник сходиться у поглядах з іншими в тому, що для розвитку України найприйнятнішим є вісь «Північ – Південь»

Окремі положення концепції чорноморської орієнтації Ю. Липи в сукупності з деякими аспектами чорноморських концепцій інших авторів були використані під час дослідження Б. Парахонським місця України в Чорноморському регіоні та з'ясуванні обставин, що визначають стратегічну політику української держави у південно-східному напрямі [63]. Через Південь, зауважує цей вчений, Україна виходить у широкий світ країн Близького Сходу, Азії та Африки й перетворюється на важливу ланку в розбудові євразійської системи транспортних та енергетичних комунікацій [63].

З огляду на наведене, сучасні українські вчені до геополітичних пріоритетів України сьогодні, відносять сприяння у формуванні безпеки від Балтійського і Чорного морів до Закавказзя і Центральної Азії,; розвиток та зміцнення стосунків передусім з країнами, кордони яких межують з Україною, в тому числі з країнами Балтії, Туреччиною, Грузією, Азербайджаном та іншими, оскільки вони є для нашої держави стратегічно важливими партнерами; забезпечення активної участі у створенні транспортних коридорів як по «Балтійсько-Чорноморсько-Близькосхідній» осі, так і по осі «Західна Європа – Україна – Транскавказзя – Центральна Азія – Китай». Ці геополітичні пріоритети перегукуються з чорноморською орієнтацією України, яку виробив Ю. Липа.

Тому можна зробити висновок, що сучасні українські дослідники звертаються до концепції чорноморської орієнтації України Ю. Липи для обґрунтування важливості для незалежної України південно-східного вектора реалізації її національних інтересів та з'ясування прикладних аспектів здійснення цього вектора.

Підсумовуючи цей огляд, присвяченої концепції чорноморської орієнтації Ю. Липи, можна констатувати, що у вітчизняній науковій літературі обмаль розвідок, де зазначена концепція виступала би самостійним предметом дослідження.

Тому у цій роботі використані наукові розробки авторів, у яких більшою чи меншою мірою аналізувалися, досліджувалися чи висвітлювалися ті чи інші аспекти концепції чорноморської орієнтації Ю. Липи.

Чорноморську концепцію Ю. Липи розглянуто передусім в контексті характеристики історико-філософських, політико-географічних та геополітичних ідей науковця, в тому числі державницьких поглядів вченого та його обґрунтувань доцільності входження України в союз Чорноморських держав, з огляду на те, що реалізація концепції Чорноморської орієнтації є важливою умовою ствердження і збереження української державності.

Крім того, використані окремі тези деяких доробок вітчизняних науковців, в яких доводиться важливість чорноморського вектора для сучасної української геополітики, необхідність налагодження взаємовигідних двосторонніх стосунків з країнами, що ним охоплені.

З огляду на наведене, джерельну базу дослідження становлять передусім праці Ю. Липи «Призначення України», «Чорноморська доктрина» та «Розподіл Росії», а також такі його роботи, як «Символ Чорного моря», «Чорноморський простір (атлас)», «Передмова до другого видання», «Нотатник», «Панування, Труд і Лад», де осмислюється проблематика чорноморської орієнтації України, обґрунтовується її необхідність та важливість для ствердження незалежності української держави.

А також розвідки вітчизняних дослідників, присвячені теоретичним напрацюванням Ю. Липи в сфері чорноморської орієнтації України, що мали найбільший вплив на проведення цього дослідження.

РОЗДІЛ 2

ОБҐРУНТУВАННЯ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ЧОРНОМОРСЬКОЇ ОРІЄНТАЦІЇ

Доробок Ю. Липи «Призначення України» є першою частиною книги «Всеукраїнська трилогія», яка присвячена українству, його історії та проблематиці. У цій праці він розмірковує про історичне призначення України у світі, формулює її завдання, насамперед на південному напрямі, у разі здобуття державою Україна незалежності, а також розглядає українську державу як вузол важливих торговельних шляхів.

Дослідник зазначає, що «Призначення України», розглядає геополітичні первні сучасної України і висуває значіння України, як вузла важних торговельних доріг, а також подає генеральні ідеї, сили, підлога й можливости Українців» [44].

Генеральна ідея цього твору сформульована автором так: «Призначення України є тільки в ній самій, її доля є в її людях та в їх моральних і матеріяльних засобах» [44].

Ця наукова праця складається з чотирьох частин. За задумом самого автора: «Перша частина – це спроба вияснити собі гру головних сил, що діють в Європі. Історія останніх десятиліть – це зміцнення віддільності кількох окремих світів. Ці світи – центри і джерела сучасної історичності. Чи серед них займе місце і український світ? Чи є до того підстави в самій Україні?

На це дають відповіді дальші три частини. Друга частина оперта переважно на українських працях. Існують добрі праці українських вчених про українські землі, вузол важливих торговельних доріг від світанку історії. З синтези цих праць виникло б поняття геополітичних ознак української території.

В частині третій – синтеза української раси, поняття передовсім психологічної натури, а потім і біологічно-історичне, давало б ще один первень призначення України.

Врешті, в останній, четвертій частині змістом були б провідні думки українців, генеральні ідеї української еліти» [40].

У цій роботі ми знаходимо аргументацію геополітичної тенденції Чорноморської орієнтації України: «Бо ж передусім не схід і не захід є джерелом України. Підложжям її раси, підложжям її культури й світогляду від самого початку і до останніх часів був — Південь» [43].

Необхідність руху незалежної української держави на Південь Ю. Липа обґрунтовує насамперед через дослідження значення території України з позиції географії. «Що дають найпростіші генеральні ідеї про якийсь край? Погляд згори на нього, як на цілість, погляд на географічну карту. Бо ж географія найбезпосередніше може відобразити те, що творить одність населення якогось краю» [43].

Науковець аналізує розташування України в регіоні, її кліматичні особливості, природні та демографічні кордони. При цьому особливу увагу звертає на фактор наявності на території України Чорного моря та мережі річок. Він пише, - «Глянемо на мапу. Маємо перед собою велику мапу Чорного моря (Понту, Рутенського моря) з його затокою Озівським морем (Меотидою) і ріки Кубань, Дон, Дніпро, Дністер й Дунай. Ці ріки є нагорі, на північних бережжях, надолі, на півдні рік нема».

Тим самими Ю. Липа доводить, що Чорне море – це вузол, який пов’язує всі річки північного бережжя України – Кубань, Дон, Дніпро, Дністер і Дунай. Чорне море виглядає своєрідною цибулиною з буйними наростами нагорі. Корінь цієї цибулини – це вузька протока до Середземного моря. «І це дійсно корінь: геологічно Чорне море – це затока Середземного, це решта великої затоки, що від неї ще залишилися Каспійське й Аральське озера» [43].

Окремо вчений приділяє увагу дослідженню річок на річкової системи України, підкреслюючи їхнє геополітичне значення для українців. Науковець пише, – «звернім увагу насамперед на ріки. Вони об'єднують населення і його оселі, як найважливіші засоби комунікації» [43]. Підсилюючи тезу про важливість рік для населення, яке проживає вздовж них, акцентує «ріка для мешканців обох її берегів є засіб найдогіднішої комунікації» [43].

Ю. Липа вважає ріки найзручнішими магістралями, «ідеальними дорогами». Так, науковець вказує, – «недарма донині китайці звать шоси «сухими дорогами» в протиставлення до ідеальної дороги – ріки» [43].

На важливість річкової системи для всього регіону, на їх об'єднуючий та системоутворюючий вплив звертає увагу Ю. Липа, - «річна мережа формує одність території, її торгівлі, влади, звичаїв, врешті мови й релігії» [43].

Наявна мережа річок, переконаний Ю. Липа, впродовж тисячоліть брала активну участь у формуванні тієї етнокультурної спільноти, що зараз мешкає на українських землях – «ріки формують групу людності на Україні впродовж тисячоліть» [43].

Крім того, абсолютно обґрунтовано геополітиком констатується, що «сітка внутрішніх доріг української території достасована до мережі рік, до переправ, бродів і гирл» [43], тим самим він стверджує, що суходолові шляхи в Україні історично обумовлені гідрографічним чинником-річками, їхніми гирлами та бродами.

Автор метафорично говорить про плин українських річок, саме вони, на думку Ю. Липи, як шляхи сполучення і об'єднуючий фактор надають форми і значення спільності території та населення. «Як у біології індивідуальність зародку починається від пульсування окремої системи обігу крові в безформній плазмі, - так духовний організм починається на Україні від пульсування мережива річних і зв'язаних з ними суходолих доріг. І це пульсування аж донині оформлює значіння української території і зариси її духовності» [43]. При цьому решта доріг – залізниці, повітряні шляхи діють

так, щоб посилити вплив водних і, більш того, часто наслідують їх вісь, яка і до цього часу оформлює значення української території та задає обриси її духовності.

Однак, річкова мережа не виступає завершенням системи сполучення на українській території взагалі, а, навпаки, передбачає розвинення цього сполучення з іншою, більшою системою – морською. «Річна система українських шляхів кінчається з гирлами цих рік. Але це не кінець лучби, це розвинення її в ще більшу систему, систему морську» [43]. Передусім автор говорить про Чорне море, яке є більшою системою, порівняно з річковою, міжнародних комунікацій. «Чорне море органічно зв'язане з українськими ріками виявом і матеріальних, і духовних тенденцій української території» [43].

Великої ваги при формуванні концепції Чорноморської орієнтації України геополітик надає річкам з точки зору розвитку духовності України.

Шукаючи витоки української духовності, Ю. Липа розмірковує «не можемо твердити, що українська духовність почалася від верхів'я, чи середини річного ложа, а потім посувалося до гирл. Може почалося навпаки» [43]. Посилаючись на професора Готьє, вчений зазначає, що «порти в гирлах українських рік і на побережжі Чорного моря існували ще в неоліті (новокамінній добі), більш-менш на тих самих місцях, де їх застаємо в першій тисячолітті перед Христом» [43].

Тому центри духовності і державності України, як стверджує вчений, пересувалися вздовж українських річок «...чи то в верхів'ях, чи в середньому бігу рік (Галич – верхів'я Дністра, Київ – середина Дніпра), чи в їх гирлах, отже на побережжі моря (Ольбія – Дніпро, Бог, Тірас – Дністер, Фалангорія – Кубань)» [43]. Значить пересування центрів духовності і державності України завжди відбувалися «по лінії південь-північ, бо вона здебільше відповідає головній осі українських рік» [43]. Навіть такі центри території чи духовності України, як Пантікапей в Тавриді чи великі дочірні держави –

Новгород Великий над Балтією або Тмуторокань на Кубані, на думку Ю. Липи, підтверджують цю тезу.

Таким чином українська територія має більш чи менш надморський характер, а головною тенденцією її життя є чергування півночі і півдня у формуванні її культури і державності, підсумовує Ю. Липа. Причому початком цього чергування є саме південь, який зіграв вирішальну роль для «вияскравлення властивої української індивідуальності». «Коли ж в останніх століттях прийшли впливи заходу й сходу (балтійські й урало-алтайські), вони майже нічого не змінили в сформованій попередніми часами духовності» [43].

Ці міркування Ю. Липи дозволяють зробити висновок, що вчений був прихильником південного походження українців.

Науковець доводив, що предками українців були трипільці, або передньоазійська, динарська раса, найстаріший центр поселення якої був у Месопотамії. «Від трипільців починаємо історію української території як одності і торгівельних взаємин з іншими країнами» [43], - зазначає Ю. Липа.

Від трипільців починається і історія національного експорту України – пшениці. «Культура пшениці – це не тільки символ давності української території (де знаходимо безперервний обробіток пшениці від кількох тисяч літ), це також вказівка того, якою дорогою прийшли основоположники тої найдавнішої одності українських земель» [43].

Звертаючись до даних Вавілова і американців, Ю. Липа стверджує, що їх шлях пролягав з південно-західної Азії – земель між північною Індією і Західною Персією – з Месопотамії, Афганістану, Ірану. Проісторики називають цей народ – народом трипільської культури або просто трипільцями, саме він «дав одність території, що триває й донині, одність духовну і матеріальну», зазначає Ю. Липа. «Звідти прийшла пшениця на землі між Дунаєм – Дніпром і Доном – Кубанню» [43].

Таким чином саме трипільська культура пов'язує Україну від її праісторії з Півднем.

Крім того, вчений звертає увагу і на інших представників прадавнього народу – геттїтів, які у другій половині II тисячоліття аналогічними торговельними дорогами прийшли на Україну з Малої Азії. Саме вони започаткували на причорноморських землях культуру бронзи та заліза. Ю. Липа пише, - «Це ж звідти, звідки через Вірменію і Кавказ прийшла на українську територію колись пшениця, тепер посунули на Україну бронза і залізо» [43].

Посилаючись на дослідження Ростовцева, Ю. Липа відмічає, що геттїти - це федерація гірських племен, що проживали на плоскорівнях Малої Азії та широко використали в другій половині II тисячоліття до Христа свої багаті мідяні копальні на південнім побережжі Чорного моря. «Геттїтські купці могли легко сполучуватися й морською дорогою з північним побережжям Чорного моря. Українська територія була близько від тодішнього центру цивілізації» [43].

Найважливішою подією в історії української території доісторичних часів для України, згідно з Ю. Липою, була війна егейських держав проти малоазійських – за Трою – місто, розташованого там, де Середзем'я сполучається з Чорномор'ям і через землі якого проходив караванний тракт з півночі й сходу, тобто з української території і Азії. Це було перше знакове геополітичне протистояння за контроль над торгівельною можливістю Чорного моря.

Оскільки «на широку арену світової історії хлібороби і рільники, якими українці стали завдяки трипільцям, вийшли після падіння Трої» [23], тому «упадок Трої є символом більшої експансії і життєздатності українських земель, символом важливості відвічної української магістралі: Чорномор'я - Середзем'я» [43].

Таким чином падіння Трої ознаменувалося відкриттям Понтиди, моря українців з його багатствами для середземноморського світу та символом історичного завдання українців – долучитися через Чорномор'я до світових торговельних комунікацій, осередком яких того часу і було Середземномор'я

[23]. Тобто ці події відображають перебіг геополітичного протистояння за контроль над торговельними можливостями Чорного моря, внаслідок чого середноморський світ сполучився з чорноморським.

Згодом після того, як близько VII століття перед Христом елліни, витіснили фінікійців і опанували усе Середзем'я, «українська територія з її системою річних шляхів стає ланкою у системі тодішніх морських шляхів, стає одним із осередків еллінського багатства й елліністичної культури» [43]. – пише Ю. Липа. «Колонізаційний потоп» еллінів призвів до утворення міст-держав на Чорному морі і завершення, внаслідок цього, опанування ними великої Середземноморської магістралі «Атлантика – Індійський океан». При цьому конкістадори-мореплавці закладали свої торговельні міста-держави не лише на берегах Чорного моря, а й проникали далеко в глиб українського краю. «Еллінські кондотьєри і шукачі не зупиняються лишень на побережжях, вони йдуть угору великими ріками, особливо Дніпром, і засновують там свої торговельні факторії-держави. Аж у верхів'ях Дніпра знаходимо храми їх, де молились Артеміді, Діонізу й Аполлонові (Лубенщина)» [43].

Цю добу Ю. Липа називає «великим для української території», бо «морська культура робиться назавжди частиною світогляду українців, і це назавжди відрізняє їх психологію в торгівлі від типово континентальної психології сусідів» [43]. «Лише, зважаючи на це, підкреслює Ю. Липа, можна зрозуміти енергію Київської держави у здобуванні ринків морською дорогою, її пізнішу експансію на Каспій і Егейське море, пізніші морські походи козацьких когорт та своєрідний характер торгівлі українських чумаків у XIV – XIX століттях. Від еллінської доби морська торговельна культура стає невіддільною від української території» [23]. «Раса, що вже на початку свого існування показала себе торговельною і мореплавною, не втратила свого потягу до моря і торгівлі навіть під час найгірших своїх часів, що ними були часи упадку київської, а потім галицько-волинської державності. На цьому місці треба згадати українське чумацтво, що гідне стояти в проявах білої раси

обіч Балтійської Ганзи чи купців Родосу або Венеції» [43]. Ю. Липа відмічає, що незважаючи ні на що, не дивлячись на присутність кочівників, зносини українських земель з північним чорноморським узбережжям ніколи не припинялися [43].

Слід звернути увагу, підкреслює Ю. Липа, ще на одну подію, яка увійшла в історію під назвою «армада Перикла». Геополітична суть цієї події полягає у контролі та підпорядкуванні української території і взагалі земель над Чорним морем та недопущенні постановя тут самостійного державно-торговельного центру. Ю. Липа зазначає, - «знаємо й про те, що Перікл закладав під час подорожі своєї армади військові колонії для контролі узбережжя. Одним з перших таких військових стратегічних пунктів було закладено Візантію - невеличке містечко з еллінською залогою, недалеко від давньої Трої. Вибудування Візантії в місці злиття чорноморської і середземноморської магістралей освітлює виразно генеральну ідею тодішніх Атен - контроль української території і взагалі земель над Чорним морем. Отже, знову відживає тенденція Трої - обмежити розвій Понту» [43].

Однак, це не вдалося Периклу і його армиді. Як констатує Ю. Липа «праця Перикла і його армиди пішла намарно» [43].

Поразка «армиди Перикла», на думку Ю. Липи, пояснюється існуванням на берегах Чорного моря Боспорського царства. Про Боспорське царство вчений говорить так: «на протоці в Таврії (Кримі) закладено велику державу, що близько тисячі літ була важливим чинником у світовій політиці й торгівлі» [43]. Велике значення цій державі приділяли як стародавні історики й географи, так і українські вчені. Боспорське царство виникло над протокою між Чорним і Азовським морями, на території півострова Крим. «Цей Боспор очолив одну з на більших політично-торговельних офензив народів причорноморської, головно української території, до безпосередньої участі в обміні на магістралі Індійський океан – Атлантик» [43] - зазначає Ю. Липа.

Це царство зі столицею у Пантикапеї, розвинувши масштабну торгівлю продуктами української території у Середземному морі, чим не тільки об'єднало північні чорноморські землі та частину південного Чорномор'я, а й відтворило своєрідний північно-понтійський культурний рух. «Рука Тавриди обійняла всі найважливіші торговельні і політичні дороги Понту: на Чорному морі запанував Рах Bosphoricum» [43].

Величезну роль з позиції геополітики науковець відводить Криму - Тавриді. Він акцентує, - «Крим, чи, українською мовою кажучи, Перекоп, чи, історичною назвою звучи, Таврида - це ідеальний ключ до панування над Чорним морем. Взагалі, півострови в геополітиці - це символи тенденції суходолу до панування над водними просторами. Таке ж значення має й потужна жадібна долоня Тавриди з її розчепіреними пальцями: не раз в історії тими пальцями були міцно натягнені кермівні віжки до всіх важливіших пунктів чорноморського узбережжя (Пантикапей, Херсонес, Севастопіль) [43].

Далі Ю. Липа підсумовує, - «Крим - це осередок торговельних і політичних доріг Чорного моря. Врешті, Крим вирішує, чи озівська система рік вливається до замкненого озера чи до затоки Чорного моря. Крим контролює тим самим і приозівські, і кубанські землі» [43].

Більш того, володіючи Кримом і спираючись на Дон, можна замкнути волзьке гирло на Каспій і просуватися у напрямі останнього. «Це ж звідти йшли напади українців (русинів) на Каспій в VI-VII ст. по Христу, згадувані в арабських істориків» [43]. Завдяки володінню Кримом можна вздовж річок Кубані рухатися на Кавказ впритул до одного з найважливіших стратегічних пунктів передньої Азії – Вірменського передгір'я [43]. «Тому до Тавриди-Криму стремлять і Атени, і Рим, і другий Рим - Царгород, і турецький Константинополь. Там хочуть вони утвердитися і звідти кермувати затокою Середзем'я - Чорним морем» [43].

Однак, зазначає Ю. Липа, «перша сильна влада, перший розмах виріс не від них, а від самого Криму - Тавриди, від Боспору з його столицею

Пантикапеєм. Не наступ на Тавриду, лишень наступ Тавриди на чужинців стоїть на початку історії «української» території. Наступ, що розв'язує цілковито інший комплекс української геополітики, - «комплекс Трої». Це був наступ цілого союзу чорноморських держав, сполученого з малоазійським союзом у боротьбі за поважну роль на Середземному морі» [43].

Змістом «комплексу Трої» є питання про належність держави, - як духовну, так і матеріальну, - до всесвітнього моря, тобто до світових торговельних шляхів. Саме тому цей наступ є початком історії української території, початком перетворення цієї історії на невід'ємну складову історії «еліт світу».

Вчений стверджує, що «цей наступ Тавриди від часів Боспорського царства зв'язаний органічно з геополітичними традиціями українських земель, і хто є їхнім володарем, той перебирає на себе завдання «наступу Тавриди», - чи то буде Володимир Великий, чи міністр Росії, що в 1914 р. домагався Дарданелл» [43].

На той час очолював Боспорське царство видатна людина – Митридат VI. Ю. Липа, цитуя Ціцерона, зауважує «Митридат - найбільший король по Олександрі Великим» [43].

Правління Митридата VI Евпатора – це період найвищого розквіту античних причорноморських держав. Цісар Понту, здійснивши ряд вдалих військових походів, підпорядкував собі ціле побережжя Азовського і Чорного морів з містами в гирлах рік - землі від Кавказу до Дніпра з Ольвією і кельтські народи між Дунаєм, Дністром і Карпатами, тим самим перетворив Боспорське царство на Чорноморський Карфаген. «Боспорська династія об'єднала ціле північне Чорномор'я, Тавриду, Приозівщину й частину південного Чорномор'я. В руках династії - великі грошові засоби, сильна наймана армія. Боспорське царство впродовж 800 літ витворює врешті своєрідний північнопонтійський культурний рух, що розсипає по цілій Україні пребагате понтійське мистецтво...» [43], - зауважує Ю. Липа.

Протягом двадцяти років Митрадат VI, опираючись на українські землі як на «резерви людської сили», «підбиває краї трипільської культури, опановує краї геттійської культури, з потужною флотою підкоряє держави Егейського моря...» [43].

Тому вчений стверджує, що «найважливішою для української економічної й політичної історії була торговельна флота боспоритів» [43].

Митрадат VI стає першим в історії повноправним володарем всього побережжя Чорного та Азовського морів з містами в гирлах рік і як наслідок символом загрози Римській державі з півночі, оскільки, завдяки розквіту Боспорського царства, впав престиж Риму, були знівечені всі плоди його експансії на елліністичний світ. «Відійшли від нього його найбагатші джерела доходів, найбільш розгалужені торговельні магістралі. Треба було напружити всі сили держави, щоб мати підстави до дальшого існування» - зауважує Ю. Липа [43].

Тому перемога ж над Митрадатовою означала для Риму здобуття велетенського простору від Наддністрянщини до Месопотамії та оволодіння сіткою потужних торговельних магістралей світового значення [23].

Поразка Митрадата в його протистоянні Риму пояснюється насамперед відсутністю єдності серед малоазійського населення, яке знаходилося під «берлом Митрадата». Таким чином для успіху у «наступі Тавриди» і здоланні «комплексу Трої» край важливим і необхідним був міцний союз з народами Малої Азії.

Боспорське царство засвідчило, що для опанування світовими комунікаціями необхідно було також підпорядкувати українські причорноморські землі. «Включивши чорноморське побережжя в сітку своїх шосе» та одночасно прилучивши до Римського світу Велику Британію, Рим замикає «дві цінні застіжки пишного убору середземноморської імперії» і стає власне Великим Римом. Але якщо на заході його світ закінчується британськими копальнями олова, то на сході для нього відкриваються широкі

перспективи – східні магістралі, перш за все вказана Олександром Македонським дорога до Індії.

Українська територія приваблює і Римську імперію. У пошуку нової магістралі імператор Римської імперії Нерон «звертає увагу на українські землі» [43]. «Оцінив тоді геополітичну вартість Понту й цілої України. Він звернув увагу на значення цих теренів в новій дорозі експансії до багатств Азії.

Понтида, ця величезна країна, ця прастара «Америка» Егеї й Еллади, що давала від правіку збіжжя, рибу й дерево Середзем'ю, могла б стати прегарною базою для легіонів Риму. Там можна було зимувати, тримати резерви, а звідти йти просто в саме серце Азії» [43], - пише Ю. Липа. Крім того, українська земля мала стати «прегарною базою» для наступу римських легіонів вглиб Азії, у напрямі гирла Волги і Каспію. За задумом імператора Нерона ця база давала змогу в обхід іранців, які утримували вузол «Середзем'я – Індія», зокрема, принаймні середню його частину, посунути в напрямі Індії. А також дозволяла здійснити похід до Китаю і далі, аж до самого Тихого океану. «Ось чому все північне узбережжя Чорного моря в добі римської могутності було вкрите сіткою військово-стратегічних фортифікацій» [43].

Велике значення Ю. Липа надає і так званому Грецькому шляху, який є дуже важливим як з точки зору геополітики, так і торгівлі. Він зазначає, що із трьох торгівельних магістралей, що мала українська держава (держава київських Великих Князів) «найбільше знана з них - це путь Грецька «із Варяг во Греки і із Грек по Дніпру». Гречник - як зве його літопис. Варяги, тодішня назва цілої західньої, прибалтійської Європи, і Греки - землі Малої Азії і Середзем'я, - давали великі торговельні користи київській імперії» [43]. Одним із головніших завдань київської держави, як стверджує Ю. Липа «було утримати в своїм володінні цю торговельну магістраль, найважливішу тоді на землях між Балтією і Уралом» [43].

Взагалі Ю. Липа вважає, що проходження через терени України магістралів: Грецького шляху «із Варяг в Греки та із Грек по Дніпру», Залозного шляху, який історично сполучав Київ з Болгарією, Угорщиною, та володіннями Візантії на Балканах, Солонного шляху, що йшов до Таврії, Дону і Волги, монгольського шляху, який поєднував Чорне море і Південну країну з оазами Середньої Азії, Пекіном та Тихим океаном роблять українські землі найважливішими з огляду на їх геополітичне розташування та цікавими з точки зору розвитку торгівлі.

Таким чином науковець звертаючись до історії, встановлює окремі геополітичні аспекти, які впливали на формування історії української землі і до нині продовжують впливати на українську зовнішню політику. Зокрема, «армада Перикла», здатна поновити тенденцію Трої; «план Нерона», який засвідчив статус Криму як бази для наступу у напрямі гирла Волги і Каспію; «Понтида – Середземне море і між ними бар'єра Малої Азії»; походи Олександра Македонського, який намагався пов'язати Чорномор'я з бережжям Індійського океану по суходолу; шлях Нерона до Китаю та Тихого океану, який пролягав через причорноморські землі; Балтійсько-Волзька магістраль як «змора Києва» і підґрунтя піднесення Московії тощо [23].

Інтерес до українських територій з боку Росії Ю. Липа пояснює фактором того, що Україна залишається найголовнішою базою промислового постачання заліза та вугілля. Оскільки Росії не вдалося перевести промисловий центр з України на північний схід - «пересунути ваги промислу на північний схід» і у цьому її бажанні «не допомогли кільканадцятилітні зусилля большевицьких володарів», тому «головним завданням Москви стало геополітично зв'язатися з Україною».

Крім того, до України прикута увага Росії ще і через те, що окрім магістралі «Чорне море – Середземномор'я» і важливих сухопутних шляхів, які проходять по українським землям, набувають розвитку повітряні сполучення. Ю. Липа відносить їх до шляхів майбутнього, він говорить так:

«Ці шляхи будуччини зарисовуються звичайно з політики автострад і повітряних шляхів. Для України в першій мірі - з повітряних шляхів» [43]. Аналізуючи цей напрям Ю. Липа зазначає, що «в повітряних шляхах і їх тенденціях знайдемо зміст і духовний, і географічний. Один із найбільших знавців повітряних шляхів світу прийшов до виразного твердження: "Повітряні шляхи - це шляхи також і політичних ідей. Напрявні літунських комерційних сполук так само є напрямними в діянні політичних сил". [43].

Таким чином розвиток повітряних сполучень, ще більше посилює значення України як краю, зв'язаного з великими торговельними магістралями, а саме «трансконтинентальний путь» між Європою та Китаєм «ішов би він тільки через українські землі і середню Азію». «Чернівці-Одеса, властиво Крим-Тифліс та Кавказ-Баку - це були б пункти опертя «дороги до Китаю» [43].

З огляду на ці дослідження Ю. Липа констатує: «Українські землі не є ніякою закутиною. Під оглядом торговельним і геополітичним - це одна з найвагоміших земель світу. Це значіння України тільки зростає в сучасному. Бачимо, що Україна від початку існування осілого в ній населення аж донині була краєм, завжди зв'язаним з великими торговельними магістралями. В будуччині треба сподіватися скорше збільшення її значіння серед видатних геополітичних одностей світу» [43].

Вчений пов'язує утвердження незалежності України з фактором відсутності інтересу до неї з боку Росії, оскільки, доки «підвищена увага» Росії до українських комунікацій не знейтралізована, доти, незалежність України буде знаходитися під знаком питання.

Однак, поки що у Росії підвищена увага до України, вона прагнула і прагне «геополітичного пов'язування» з Україною, оскільки це дає їй серйозні геополітичні переваги. Зокрема, це «пов'язування з Україною» дозволить їй опанувати Крим та підпорядкувати його своїй владі. А Крим, як вже було з'ясовано, є ідеальним ключем для панування над Чорним морем, осередком його торговельних і політичних шляхів.

Знейтралізувати ж її може лише південна орієнтація України, яка виявляється запорукою збереження як її незалежності, так і внутрішньої стабільності. «Географічно й культурно землі на захід і південь від України поділені на два морські сточища – Балтію і Середзем'я, що відповідає приблизно двом підложжям: германсько-номадському й агрокультурному – передньоазійському. Головна роль останнього й додаткова першого в формації України є значна» [43].

Головною тенденцією життя України і визначальним чинником формування її культури і державності є пересування центрів української духовності і державності вздовж українських річок по лінії північ-південь, зазначає Ю. Липа.

«Визначення напрямної на схід чи на захід», вважає науковець, невластиве українській історії та українській духовній індивідуальності, бо їх основою з самого початку був Південь. Звідси прийшло християнство, сюди ж на Південь, Дунай і Закавказзя - були спрямовані головні експансії київських князів. «Тільки вісь Південь-Північ є віссю українських земель. Як у добі античній і київській, так і в добі козацькій. Зрештою ця українська вісь Південь-Північ є одною з найатракційніших геополітичних осей на просторах між Балтією й Уралом» [43], стверджує Ю. Липа.

Північ же дала Україні переваги торговельного посередництва і культурного обміну. Тому вирішення питання «Схід-Захід» означає для України нищення її державності, власного характеру і духовності, яка, пише Ю. Липа, зросла над південними морями й вододілами і розпросторила, як кров по жилах, ідучи вгору Дніпром, Дністром, Дунаєм, Богом і Доном, несучи до найглухіших закутків українських земель подих півдня [43].

Також Ю. Липа зазначає, що «зв'язок з Україною цілком змінив вісь експансії Москви. До половини XVII століття ціла експансія її була до Білого і Балтійського морів, а з другого боку - до Сибіру» [43]. З посиленням на Покровського, вчений констатує, що від XVIII ст. віссю московської політики, стає вісь України. У другій половині XVIII ст. відбувається

боротьба за південні торговельні шляхи, тому Чорне море й проливи, що проводять з Чорного моря до Середземного перебувають у центрі цієї боротьби.

Через що оборона своєї осі Південь-Північ та недопущення заволодіння нею з боку Москви – це відстоювання південно-східної орієнтації, що є «найважливіше завдання України в історії» [43]. Для панування української держави над басейном Дніпра необхідно знищити конкуруючу з українськими комунікаціями торговельно-державну ось, яка знаходиться над Волгою «Тому, може, треба б було тут підкреслити стремління української держави над басейном Дніпра знищити значення конкурентної торговельно-державної осі, що над Волгою» [43].

Науковець звертає увагу на заповіт Святослава Завойовника, який він називає великою геополітичною ідеєю. «Святослав згинув, шукаючи ще однієї південної дороги для імперсько-торговельної експансії Києва, але залишив його заповіт: не дозволяти розвиватись Балтійсько-волзькій магістралі, змори Києва. Отже, передусім – Москві» [43].

«Не так-то легко віддала Волзька путь своє першенство. Велика хозарська держава (з опертям на Тавриду й Кавказ) сполучала мешканців Скандинавії з Арабією. Хозари мали велике наймане військо для оборони своєї торгівлі», зазначає Ю. Липа, перша спроба знищити хозарів, яку здійснив князь Ігор не вдалася. Лише через 20 років син князя Ігора – Святослав Завойовник здобуває перемогу – «Двома ударами знищена одна з найсильніших тодішніх держав. Два роки ще підбиває Святослав Тавриду, північний Кавказ і врешті нищить іще одну ланку Волзько-Скандинавської магістралі - місто Бердаа на Закавказзі» [43]. Ю. Липа констатує, що «Київські князі приймають титул каганів, володарів Волги, до Києва переселяється купецтво тої магістралі, і лишень тоді, можна сказати, почалася першість путі "із Варяг у Греки", а одночасно припізнилося, може, на кількасот літ повстання ворожої для Києва держави над басейном Волги» [43].

Своїм походом на Волгу й Закавказзя Святослав на кількасот років призупиняє розвиток Скандинавсько-Волзької магістралі, чим «припізнює й повстання якоїсь визначнішої держави на цьому путі» [43]. Відновлення цієї магістралі починається з розвитком Московії, а тому протистояння їй неможливе без протистояння спробі надати Волзькому шляху статусу світової торговельної магістралі, статусу який вона мала до походів Святослава на хазар.

Неприйняття дилеми «Схід-Захід» та укріплення відвічної осі українських земель «Північ-Південь» у спосіб протистояння розвитку Балтійсько-Волзької магістралі, - «зморі Києва», - є умовами попередження втягування України в «геополітичне пов'язування» її з Росією. [23]. «В кожному разі це є несприймання і Сходу, і Заходу. В кожному разі - це боротьба за відвічну вісь українських земель: Південь-Північ і її утвердження між Балтією й Уралом. Та вісь зостається й надалі. Її справжнє утвердження при свідомій будові українського Роду, при уставленні Хати - є дуже важливе. Без опертя на півночі, без виходу на півдні нема можливостей розбудови цієї Хати. Геополітично беручи, для української державности потрібні є принаймні Чорне море і верхів'я Дніпра - в усякому разі, завжди південно-північна вісь» [43].

Вчений обґрунтовував необхідність, доцільність і важливість для України південно – східної орієнтації з позиції дослідження історичних подій, які відбувалися на теренах української держави, та культурних аспектів, притаманних українського народу.

Ю. Липа доводить, що мета південно – східної орієнтації – це створення і підтримання потрібного Україні геополітичного комплексу на Чорноморському просторі. Тому «Понтійська імперія», що її Митридат Великий заповідав Україні, є насамперед символом «геополітичного синтезу» чорноморських народів. Вона має бути відтворена передусім з метою отримання нею разом з чорноморськими країнами виходу до світового океану, а лише потім заради культурних контактів. Тут, на думку Ю. Липа,

особливо треба пам'ятати, що неуспіх Митридата пояснюється не так силою Риму, як відсутністю єднання населення в Малій Азії [43].

Не стоїть, підкреслює Ю. Липа, брати навмання від чужинців засади, доктрини і догмати, оскільки вони перетворюються для української психології і традиції не на засади, а на засуди, що тягне за собою лише «розбиття, понижування і безнадійність» [43].

Підсумовуючи дослідження, Ю. Липа констатує, що власною доктриною для українців має стати доктрина чорноморської орієнтації, здатна забезпечити Україні «збільшення її значення серед видатних геополітичних одностей світу» [43].

РОЗДІЛ 3

СУТНІСТЬ ЧОРНОМОРСЬКОЇ ДОКТРИНИ

Основні положення геополітичної концепції Чорноморської орієнтації Ю. Липа викладає в монографічному дослідженні «Чорноморська доктрина».

«Чорноморська Доктрина» призначена головним чином до розгляду тіснішої закордонної політики України, над Чорним морем. Можливості цієї політики впливають із споріднення України з іншими країнами Чорноморського простору», - зазначає автор [44].

У цій праці автор доктрини відображає алгоритм включення України в європейські територіально-політичні процеси, які спрямовані на ствердження України як суб'єкта світових міжнародних відносин. Розкриває основні аспекти буття українського народу та напрями розвитку майбутньої незалежної Української держави: політико-географічний, соціально-економічний, національний, духовно-культурний.

Вжитий Ю. Липою термін «доктрина» засвідчує, що науковець покладає велику надію на те, що Україна стане самостійною державою зі своєю суверенною зовнішньою політикою.

У вступному слові до цієї праці, яке отримало назву «Дефініція», Ю. Липа виклав зміст свого бачення «Чорноморської доктрини», - «Чорне море мусить належати до чорноморських народів. Для них воно є центр лучби, осередок їх розселення і їх суспільно-державних стремлінь. Вони творять разом з ним економічну й духову одність» [46].

Вчений дає зрозуміти, що географічно та історично обумовленим і життєво важливим є необхідність скористатися фактором Чорного моря для утворення союзу держав, які належать до Чорноморського простору. « Чорне море – для чорноморських країв! І в першу чергу для найбільш органічно з ним пов'язаної землі України. Чорноморська доктрина – запорука розвою нового європейського економічного та культурного центру» [46] – стверджує Ю. Липа.

Ю. Липа починає своє дослідження з визначення Чорноморського простору. У доктрині Чорноморський простір являє собою Чорне море з державами на його узбережжі. «Чорне море й країни, що воно об'єднує творять Чорноморський простір», - зазначає науковець [46].

Україна (так зване «склепіння») виступають у Чорноморській доктрині центральними геополітичними організаціями.

Чорноморський простір, у баченні Ю. Липи, з точки зору геополітики, утворює цілісність і має такі переваги, як вдалу систему природних кордонів, які обмежують цей простір, захищаючи його від зовнішніх агресій. Його науковець уподібнює з фортецею, яка побудована так: «Всередині фортеці є її сполукою площа моря. Від цієї площі йдуть вулиці – ріки вглиб фортеці» [46].

Західні береги Каспія із Закавказзям і Дагестаном, асоціює Ю. Липа, з високими мурами фортеці, що омивають морські хвилі на південному сході.

На північний схід угору йде оборона фортеці - Калмицько-Саратовські пустелі та напівпустелі, оточені руслом ріки Волги, на півночі — це ліси й болота витоків Дону і Дніпра з їх притоками, далі на захід і південь — Малоазійське (Анатолійське) плоскогір'я, Балканські та Карпатські гори.

До чорноморського простору, констатує Ю. Липа, можна дістатися через своєрідні «брами», створені самою природою. Геополітик називає три таких проходи: Західна (нижня течія і гирло Дунаю), Східна (прикаспійські степи в районі гирла Волги) та Південна (протоки Босфор і Дарданелли) брами.

«Українське склепіння» Чорноморської фортеці – це оперте з одного боку на Дунай і Карпати, від річки Прут, а з іншого – на Кавказ й Іран, що виходить на Каспійське море, українська територія. «Україна – це склепіння довкола Чорного моря. Склепіння, що має й свій ключ і свої пункти опертя, і свій геополітичний зміст», - зазначає науковець. [46].

Склепіння простягається довкола Кримського півострову з півночі на південь на 800-900 км. Науковець зазначає, що «українське масивне склепіння – це чотири сьомих Чорноморських просторів і багатств». [46].

Крім того, як на своєрідний підмурок Чорноморської фортеці автор вказує на землі Туреччини – «це Анатолія, національна територія турків» [46].

Пунктами опертя – «стінами-плечима» є Молдова і Поділля.

Із цієї Чорноморської фортеці, вказує геополітик, до світового простору веде лише один широкий шлях - «то поміст, опертий одним кінцем на Закавказзя, лягає на цілий Іран і кінчається Перською (Іранською) затокою» [46], так званий «Іранський поміст», саме він дозволить сполучатися через океани з будь-якими країнами світу.

Здійснюючи геополітичний аналіз регіону, автор концепції підкреслює особливий статус виділених ним «ключів» — окремих територій, що завдяки специфіці свого географічного положення домінують над оточуючим простором.

Одним із таких «ключів» є Таврида, яка постає невід’ємною частиною Чорноморського регіону та відіграє важливу стратегічну роль оборони української державності. «Таврида – це ключ до панування над водами Чорного моря», - пише науковець [46].

Тавридою, Ю. Липа іменує Крим, оскільки згідно з його дослідженнями назва Таврида характеризує історичний зв’язок України зі всім суходолом і визначає її права на Крим. Так, права українців на Крим Ю. Липа виводить з тези про спадкоємність України від давніх державних утворень, які існували на території сучасної України (Боспорське царство й Київська держава). Також на користь того факту, що Крим належить українцям він вказує на етнічний склад населення, де 1926–1932 роках українці переважали, а кримські «татари давно втратили ... своє антропологічне місце і стали по крові українцями» [46].

Півострів Тавриду називає автор «командним осередком» українського склепіння, який, на його переконання, є центром усіх морських шляхів Чорного моря, з нього «...можна легко сягнути до гирл усіх важніших чорноморських річок. Його затоки дають найліпше місце до постою флоту» [46].

Зрозуміла, також, і думка вченого про те, що, хто встановлює контроль над півостровом, той і контролює Чорне море та весь Чорноморський простір, звичайно цією країною є Україна.

Крим – це ключ, оволодіння яким забезпечує гегемонію у Чорноморському басейні. Науковець вбачає у втраті Україною Криму «винесення смертного вироку» українській незалежності.

Іншим ключем українського склепіння вчений вважає Білорусь. У своєму трактаті він стверджує: «Ключ українського чорноморського склепіння – Білорусь є тим самим для територіальної сили України, чим для морської незалежності – Таврида» [46].

Ключем же є Білорусь, тому що білоруські землі – це перешкода до спільного кордону між балтійським і фінсько-угорським експансивними центрами. А державний союз з Білоруссю є питанням життя для України [46].

Ю. Липа переконаний, що Білорусь відіграє дуже важливу роль у безпеці України, оскільки розташування її земель має геополітичне значення. Вчений зазначає, що «...білоруські землі – це такі ж наддніпрянські землі, як і ціла Україна», тому «Оборона північних земель України лежить на північних межах Білорусі» [46]. Болота і ліси Білорусії є захистом України від загрози на півночі, яка межує з небезпечним балтійським і фіно-угорським (Польща, Москва) осередками. Тому необхідно в майбутньому якомога сильніше політичне прив'язати білоруські землі до українського склепіння та будувати стосунки з Білоруссю на основі чесної і доброзичливої політики. «Державна спільнота з Білоруссю – це питання життя для України... Без Білорусі українське склепіння є в небезпеці... при зичливим співжиттю - Білорусь може статися шоломом на голові України» [46], -

вказує автор. Якщо ж з Білоруссю не вдасться побудувати добросусідських відносин, то вона буде раною на шиї України, оскільки Білорусь може стати зняряддям східних чи західних сусідів.

Союз з Білоруссю дозволить захистити північні землі чорноморського простору від натиску балтійських та фіно-уральських народів України.

Забезпечивши собі, таким чином, надійний захист від зазіхань північних сусідів, а також контролюючи Крим, українці зможуть по праву претендувати на провідне місце в чорноморському регіоні.

Ю. Липа окремо досліджує питання річок та річкової системи України, підкреслюючи їхнє геополітичне значення для українців.

Він дає розгорнутий аналіз річкової мережи, розглядає ріки, що належать до басейну Чорного моря – це Дунай, Дністер, Південний Буг, Дніпро, Дон, Кубань, Кума, Кізил-Ірмак і Маріца, їх особливі властивості та актуальність для всього регіону. При цьому, найбільшу увагу вчений приділяє річкам Дністру та Дону, називаючи їх «опертям українського склепіння» на Заході і Сході.

Ю. Липа зауважує, - «без включення сточища Дністра до Української держави не буде ані повного вислову історичної місії України, ані стратегічної безпеки держави». Ці слова характеризують його бачення чорноморського простору з геополітичної точки зору, оскільки для безпеки України необхідно гарантувати безпеку Дністра зі заходу. Встановлення контролю над Дністром робить можливим контролювати Молдову, Буковину і ріки Серету, Тису, Прут та гирло Дунаю — Західну браму «фортеці».

А завдяки утриманню Дону українці зможуть панувати над гирлом Волги та контролювати регіон Каспійського моря (Східна брама). «Завдання Дону - це варта над долішною Волгою й охорона українських шляхів до Середньої Азії й Кавказу», - зазначає вчений [46].

Крім того, ріка Дон виявляється єдиним доступним виходом на «Іранський поміст», яка захищає промислові потужності Донецько-Криворізького економічного району, ресурси регіону над Азовом і всієї

Центральної України разом з Кримом. Автор зауважує, - «Найважливіше ж однак - оборона багатств Донецького басейну, Надзів'я і цілої середньої України разом із Тавридою проти нападів з півночі й зі сходу» [46].

Отже, Ю. Липа резюмує – «контроль же гирла Дунаю й гирла Волги в українських руках, тільки це міцні підвалини під безпеку українського державного організму, це відділення Чорноморського простору, замкненого в собі, під егідою України» [46].

Крім того, дослідник звертає увагу на оборонний і економічний аспекти розвитку української державності, який розглядається ним як основа захисту кордонів. Так, Ю Липа підкреслює, що «підставі фізичної оборонності України є в її промислі». У цьому процесі він виділяє основу у вигляді «Донбас – Кривий Ріг – Керч», як постачальників важкої промисловості і залучає Півкавказзя в якості головного нафтового району.

Науковець констатує, що гірничий промисел постійно розвивається, зростає видобування вугілля, зростає і продукція чавуну (литого заліза), «Кольорова металургія також належить до однієї із значніших в Європі» [46]. Однак, Ю. Липа, цитуючи Іваниса, вказує, що «промисловість України й Північного Кавказу, незважаючи на велику потужність в деяких галузях, несе на собі майже скрізь тавро колоніальної промисловості... При приведенні цієї промисловості до нормального стану, треба привернути увагу не до кількості, а до якості» [46]. Також, зазначає вчений край важливо розбудувати свій національний промисел.

Іншим вагомим фактором є українська земля, а саме чорноземи. «... терен України є чорноземний» [46], - пише Ю. Липа, «Тереном чорнозему обняті вже сточища таких українських рік, як Дністер, Дніпро, Дон, а також Кубань» [46].

Наявність чорноземів, на думку Липи, обумовило осілий спосіб життя, який, в свою чергу, сформував особливий етнопсихологічний тип світосприйняття (менталітет) українців, а також це істотно вплинуло на

політику державних утворень, які були на території України. Саме «Зв'язок з чорноземом є передумовою української державності», - стверджує вчений.

Наявність високородючих ґрунтів і вдала аграрна політика держави дасть можливість Україні посісти одне з перших місць серед країн-експортерів зерна, а Катеринославщину й Херсонщину виділити, як головні хліборобські райони.

Ю. Липа задається питанням «Чорноморський простір є для чужинців колоніальним простором. Чому?». Він визначає цей простір як політично неорганізований і економічно відсталий.

Досліджуючи це питання докладніше Ю. Липа зазначає, що «політичної організації малих 20, 30 –мільйонних держав тепер не вистачає. Прийшов час великих державних господарств, розпочалася боротьба цілих світів, а навіть «осей» цих світів. Щодо багатства і числа населення Чорноморський простір міг би бути підставою такого великого державного господарства» [46].

Але чи воно – це господарство – могло би проводити боротьбу, запитує Ю. Липа і дає відповідь, що «змістом сучасних армій є сила їх вогню» Сучасний боєць, окрім своєї відваги, «користає з напруженої, підготовчої праці в промислі і економіці свого краю», бо саме звідси він бере сили до бойового вогню [46]. Отже пише вчений, якщо сила держави міряється силою її армії, то «сила воєнна обумовлена передовсім спроможностями продукції, особливо промислу» [46].

Однак, як зазначає автор, «чорноморські краї здані на привіз чужих капіталів», свій промисел у краї не розвинутий. Тому відповідаючи на питання: чому існує політична неорганізованість Чорноморського простору, дослідник відповідає, що Чорноморські краї не мають розвиненого промислу на власнім чорноморським капіталі» [46]. Отже, стверджує Ю. Липа «незалежність від поза чорноморських держав капіталу – це підстава великого державного господарства над Чорним морем» [46].

Науковець підкреслює, що наважливим для майбутнього України є «Північна вісь», оскільки у своєму внутрішньому вимірі ця вісь забезпечує українському суспільству уникнення релігійних і політичних воєн, стабільність і державність загалом.

Обґрунтовуючи свої твердження щодо приналежності українського народу до вісі Південної, а російського – до вісі Північної Ю. Липа стверджує, «місце руських людей не на півдні. Їх вісь геополітична Москва-Омськ. Там на просторах Сибіру, на високих горах Алтая, над Об'ю, Єнісеєм і Леною – вони можуть бути дійсно корисні. Там їх спільнота крові» [46].

Крім того, Росія не вміла господарювати на Чорному морі і тим самим вона знищувала торгівлю України. Як зазначає Ю. Липа, Росія «прибуттям своїм на Чорне море припинила на століття розвій української чорноморської торгівлі». Посилаючись на працю економіста Оглобіна «Закавказький транзит і Україна» Ю. Липа пише, що «скасування росіянами в 1831 році кавказького транзиту знищело дуже важливий торгівельний тракт української торгівлі, що йшов під Ляйпцигу до Одеси-Редут Кале-Грузії і далі до Азії. Вона знищела також самим своїм існуванням не зле поставлену в XVIII столітті торгівлю Кавказу і Дону».

Майбутнє України геополітик пов'язує з Туреччиною і Болгарією, які у прагненні до національної консолідації близькі до устремлінь України. «Три чорноморські народи знайшли себе в нечуваних переслідуваннях долі і поступують очищені до власного призначення. Опершись на Чорнім морі, вони знайдуть спільну мову. Це Україна, Туреччина і – Болгарія» - стверджує дослідник. [46].

Науковець вказує, що «сучасна турецька держава й економічно, і політично цілком різниться від попередньої Османської імперії. Ті зміни, що в ній сталися, тільки ще більше зближують Туреччину до України і взагалі до чорноморських країн» [46].

Чинником зближення країн, окрім географічної близькості, вчений вважає наявність політичного фактору, а саме натиск, який чиниться на

країни з боку інших держав. Так, науковцем констатовано, що «натиск із півночі на Україну, а з півдня і з південного заходу на Туреччину створює політичні конечності цього зближення» [46].

Автор доктрини зазначає про оборонний аспект цієї співдружності. «Західний й південні кордони Туреччини – це її оборонні кордони, - зате її північний кордон, чорноморський берег... Там слідкує ця чорноморська країна за розвитком подій на морі. В цих подіях скріплюється значення України і зростає можливість відновлення традиційної українсько-турецької дружби» [46].

Також вченим звернуто увагу на хороші можливості торгівельних зав'язків України з Туреччиною. Зокрема, науковець пише: «географічна близькість Туреччини до України робить товарооборот між ними найбільш догідним» [46].

На співдружність з Болгарією Ю. Липа покладає значно більші надії. Так, автор трактату вказує, що «Болгарія варта якнайбільшої уваги українців».

Науковець наголошує на кровному і мовному спорідненні націй. Відзначає важливу роль України у національному болгарському відродженні, - «зв'язує українців і болгар особливо тісна співпраця на релігійному і літературному ґрунті старовини» [46].

Також пов'язує Україну і Болгарією торгівельні зносини. Науковець зауважує, що «зв'язки з Болгарією дуже тісні й оживлені» [46].

На думку, дослідника зносини Болгарії з Туреччиною є також взаїмовигідними. Перш за все Болгарію із Новою Туреччиною «лучать її економічні інтереси» [46].

Таким чином, Ю. Липа вважає, що союз України, Туреччини та Болгарії – запорука створення здалого політичного та економічного блоку.

Основними союзниками України, на думку Ю. Липи, також повинні стати країни Кавказу і Закавказзя.

Причиною такого бачення науковця є, по–перше історичне підґрунтя. На цих землях були розселені етнічні українці. Так, геополітик стверджує, що у України через Кубань, яка є «осередком української енергії» встановився тісний зв'язок з народами Кавказу і Закавказзя, оскільки «знищення Кубані Совітами спричинило зріст дальшого розселення звідти на Кавказ і Закавказзя». Науковець пише: «... власність кавказців-черкесів від кінця XVIII ст. – це осередок українського розселення» [46]. На кавказькій території, яка межує з Кубанню,- «панує той самий антропо-географічний тип, що і на Південній Україні,- великі села й хутори з деякими традиціями ще запорозьких козаків» [46]. По-друге, у Закавказзя, Кавказу і України існують спільні геополітичні інтереси. Союз з Закавказям і Кавказом дасть можливість Україні рухатися далі на південні території, а для Закавказзя і Кавказу Україна виступить у ролі «визволительки», яка буде консолідуючою силою. Автор доктрини вказує: «Кавказ – надія України в її експансії на Південь, але й Україна – це надія тих, хто змагають до об'єднання Кавказу» [46].

По - третє, Закавказзя і Кавказ життєво необхідні Україні, так як з цих країв «стелиться поміст аж до Перської затоки», контроль на цими територіями дасть можливості створення вигідного великого господарчого простору.

Автор доктрини вважає, що «Лишень спільне державне життя з великою державою, близькою по крові, дасть цим країнам повний матеріальний і духовний розвій» [46].

Відповідно до позицій Ю. Липи, чорноморською орієнтацією мають бути охоплені як народи Кавказу і Закавказзя, так і народи «іранського помосту».

Для українців Іран, зазначає автор, - «це передусім терен для їх розселення». Він ставив за мету експансію чорноморськими країнами цього регіону шляхом «демографічного наступу».

З геополітичної точки зору, пише науковець, - «Іран... є продовженням чорноморських країн: Туреччини і Кавказу». Далі він зауважує, - «узбережжя Перської (Іранської) затоки – це командна височина в геополітиці. Це вікно на широкий світ» [46].

Встановлення контролю за Іранським помостом вчений вважав стратегічним завданням союзу Чорноморських країн, необхідною умовою для його розвитку та безпечного функціонування. «Боротьба за Іранський поміст – це найважливіше завдання чорноморських країн», - вказує автор доктрини. Інакше кажучи, маючи вихід до Чорного моря Україна автоматично ще не стає учасницею морських торговельних магістралей, а повинна віднайти автентичні як своїм інтересам, так і інтересам решти чорноморських народів виходи до них.

Зважаючи на це, Україна має бути уважною до перебігу подій на Кавказі, Закавказзі, «іранському помості», «нафтодайному Іраку». Шукати в історичних традиціях цих країв певні аналогії для проектів спільного з їх державами «посуву на Перську затоку».

За ідеальних геополітичних умов Україна мала стати визволителькою Кавказу та заселити вільні простори Ірану, тим самим отримавши доступ до Індійського океану, що дозволить вільно торгувати з усім світом [2].

Певний стратегічний інтерес для України, вважає автор, представляє така чорноморська країна як Румунія. Незважаючи на те, що «державна моральність у Румунії хіба найнижча з усіх чорноморських країн», однак «найцікавішим для українців три землі сучасної Румунії: Буковина, Молдова й Бессарабія становлять стратегічну одиницю» [46].

Науковець зазначає, що Буковина – це найстарший державний центр України, вона стратегічно панує над Бессарабією і Молдовою, тому «Хто має Буковину, той завжди шахує ці дві землі» » [46].

Угорщина і Італія представляють, на думку вченого, менший інтерес, оскільки «у Дунайській брамі вони займають (по Болгарії) друге ключове

місце. Однак того місця вони вже не втримають для себе перед наступом із південного сходу, зглядно північного заходу» [46].

Однак, незважаючи на роль кожної окремої країни у Чорноморському басейні, стратегічне значення чорноморських країн Ю. Липа бачить саме в їх консолідації та об'єднанні всіх їх ресурсів, що дасть їм можливість виступати на міжнародній арені потужною самостійною одиницею. Вчений пише, що «дивимося на всі чорноморські всі країни як на спільну власність. Це власність, це майно протиставляємо усім чужинцям, звідки б вони не приходили» [46].

Отже, науковець говорить про необхідність створення об'єднання Чорноморських держав.

Примітно, що науковець розуміє, що шлях до історичного об'єднання чорноморських народів не простий, але майбутнє цих народів Ю. Липа пов'язує лише в Чорноморському союзі. Ю. Липа зауважує, - «Стремління оновлених чорноморських націй до відродження зустрічає перепони, але ці перепони все виразніше приводять до пересвідчення, що будучність чорноморських народів тільки ними ж створеній спільноті [46].

Об'єднання Чорноморських держав (федерація) має стати результатом формування «геополітичного синтезу» Чорного моря, члени якого тримають в руках вихід до світових морських шляхів. Адже, зазначає Ю. Липа, ідея імперії – це, передусім, контроль над великими торговельними шляхами-магістралями.

Ю. Липа в союзі Чорноморських держав вбачає визволення народів чорноморських земель як у фізичному, так і в духовному сенсі та утвердження свого «я» над Чорним морем.

Дослідник зазначає, що «Чорноморський простір – не колоніальний простір для інших народів. Він має своє призначення, свою власну мораль і ритм суспільного життя». А народи, що населяють чорноморський простір доповнюються взаємно в своїх матеріальних добрах, і в своїх духовних змаганнях» [46].

Союз Чорноморських держав – це «...зближення по духу часу, віри тільки у власні сили» [46].

Також об'єднуючим чинником найважливіших народів, що живуть над Чорним морем, науковець вважає спорідненість характерів. Ю. Липа стверджує, що «не тільки спільнота етнічного підложжя вироблювала подібність характерів чорноморських народів – виховувала їх спільна доля Чорноморської торгівлі, і спільні переживання культурно-політичних з'явищ, в останні двадцять кілька сотен літ. Ці віки виробили типи чорноморських великодержав і окремі людські типи» [46].

Чорноморська доктрина Ю. Липи зводиться до трьох тез, а саме:

- 1) розбудова митного союзу, загалом конфедерації чорноморських держав;
- 2) перенесення православного патріархату з Царгорода в Україну;
- 3) піднесення великодержавної України в промислі, торгівлі й закордонній політиці [46].

Як визначає Ю. Липа «Тривалою основою союзу є спільні економічні інтереси» [46], що, в свою чергу, є базисом для стабільних взаємовигідних стосунків.

Союз Чорноморських держав дозволить реанімувати промисловість і сільське господарство країн Чорноморського регіону. А держави, які наближені до Союзу матимуть змогу переорієнтувати свою економічну і воєнну політику на користь Чорноморського регіону, що відкриє також можливість участі зазначених країн у світових ринках збуту.

Проблема ж, вважає Ю. Липа, полягає в тому, щоб у цій геополітичній і культурній спільноті в сучасній плінності міжнародних відносин знайти волю до єдності та динаміки [73]. Навколо Чорного моря повинна з'явитися політична сила, яка б спромоглася відтворити волю цілого простору до власного буття як політичної спільноти і взяла б на себе історичну відповідальність за цей крок.

Роль політичної сили, яка відтворить волю «цілого простору до власного буття як політичної спільноти» Ю. Липа відводить Україні. Автор

стверджує, - «...хто може бути носієм Чорноморської доктрини над Чорним морем і в цілому світі? Україна, воля її Народу й вага її краю» [47 с. 7-10].

Чорноморська доктрина для України полягала у майбутній організації Чорноморської України у такий спосіб, щоб забезпечити їй панування в усьому Чорноморському Просторі в порозумінні з іншими народами, які його заселяють. Автор пише: «Чорноморський простір – це життєдайний простір України. Україні належить перше місце серед чорноморських країв з огляду на її простір, багатства й енергію людності. В цих словах є зміст чорноморської доктрини, призначеної для послуг українській закордонній політиці» [46].

Причиною тримання Україною першості є її унікальне географічне положення, яке дає українським територіям можливість в найкоротший спосіб сполучати Європу та Близький Схід та широкі можливості для розвитку торговельних зав'язків, в тому числі і з Середнім Сходом.

Також, Україна спроможна до органічного і творчого панування на Півдні, підкреслює Ю. Липа, бо «національно і культурно споріднена з усіма народами що замешкали над Чорним морем» [46].

Завдання ж України ініціювати об'єднання країн Чорноморського регіону в союз чорноморських держав, а у подальшому, в союзі, взяти на себе провідну консолідуючу роль. Україні, на думку науковця, союз Чорноморських держав забезпечить процвітання і головне незалежність.

Таким чином найголовнішим пріоритетом геополітики науковець вважав союз української держави з державами Чорноморської орієнтації, тобто створення Чорноморської федерації, де Україна має відігравати головну роль і разом з іншими країнами регіону створити сильну політичну одиницю.

Науковець робить огляд земель чорноморського басейну та їх народів та підсумовує, що ці країни, належать до Чорноморського простору. «Чорноморські країни належать тільки до себе. Це є окремий простір. Творить його спільноту лучба й характер людності, спільної торгівлі і

пам'ять про великі держави, що намагалися об'єднати землі цього простору. Можливо, що творитиме його ще й спільна воля» [46].

Зрозуміло, що і Українському народу Ю. Липа відводить провідну роль, оскільки, «українці, як керівна верства, більше як хто надаються до будови великодержави» [46]. Крім того, лише український народ може дати «спільну вольовість у житті чорноморських країн, дати доцільність їхнім стремлінням, зберігаючи одночасно їх повну індивідуальність» [46].

Першим кроком українців має стати усвідомлення ними «найвластивішої їм Чорноморської традиції», пов'язаної зі значенням Чорного моря для переходу до «більшої політики», політики, спрямованої на «збільшення їх значення в світі».

Характер та солідаризм української раси, за словами Ю. Липи, за сприятливих геополітичних умов мали б стати визначальними чинниками реалізації «Чорноморської доктрини» [2].

Україна має продемонструвати народам Чорноморського простору вищість власних моральних засад, індивідуальність скромної і водночас великої нації.

Червоним рядком проходить в доктрині виклад розуміння науковця про покликання України її місця і значення в утворенні союзу чорноморських країн. «Яке ж то є покликання України», - звертає увагу автор, - «встановлення вищого морального порядку в себе, піднесення на вищий щабель моральності й добробуту цілого чорноморського сточища. Цим збагатиться світ на нові людські цінності, на не знані досі над Чорним морем нові людські сили» [46].

Таке покликання України «Вимагає великості», тому, за твердженнями Ю. Липи Україна є державою, яка має «великодержавний світогляд», а отже у майбутньому вона буде великою економічною одиницею, з великими політичними і торгівельними можливостями, а тому зможе побудувати міцну державу, - «як би не починалася тепер українська державність, але не може вона мати іншої будучини, як великої економічної одиниці з великими

політичними край-обрями. Маючи щораз більшу масову промислову й харчову продукцію, має Україна й великі торгівельні можливості, а тим самим політичні й культурні засоби» [46].

Отже, Україні та українському народу відведено особливу роль – роль лідера і єднаючого чинника між країнами Чорноморського регіону.

Чорноморська доктрина є власним українським політичним світоглядом, власною ідеєю України в міжнародному житті. Саме з нею український народ повинен вступати до світової спільноти. Саме вона окреслює його значення, дає йому моральні підстави для реальної дії на століття вперед [46].

РОЗДІЛ 4

РОЛЬ ЧОРНОМОРСЬКОГО ВЕКТОРУ УКРАЇНИ В «РОЗПОДІЛІ РОСІЇ»»

Наукова праця «Розподіл Росії» є третьою останньою частиною «Всеукраїнської трилогії» Ю. Липи.

Л. Биковський, маючи на увазі цей доробок зауважував, що Ю. Липа вважав розчленування Росії одним з пунктів програми історичного «Призначення України» [7]. «У цій книжці автор, виходячи з географічного та економічного районування колишньої Росії, вказував на конечність її політичного поділу на кілька головних блоків-держав: Московщину, Україну з Кавказом, Ближчу і Дальшу Азію» [7].

Самим автором у вступі ця книга характеризується так: «Третя праця, що—тут перед нами,—це «Розподіл Росії». Оскільки перші дві торкалися головно зарисів внутрішньої і зовнішньої політики України, то ця праця бере більший засяг. Обговорює вона комплекс тих країн під назвою «Росія», що до них належала Україна на протязі останніх 230 літ, почавши від нещасливої Полтавської битви» [44].

На обґрунтування Чорноморської орієнтації України у цій праці Ю. Липа пише: «Коли поземною геополітичною віссю Москви є горішне Поволжа, то поземною віссю України є північно-східний берег Чорного моря. Коли в Московії величезна більшість тече на Північ, то в Україні всі ріки плывуть на Південь, за винятком одної Кубані. Найприроднішою віссю експансії України є південна вісь, так, як найприроднішою для Московії є вісь північна. Московія це — Північ, Україна це — Південь» [44].

Першим з чого починає Ю. Липа свою працю – зі спростування традиційного упередження про те, що «Росія оточена бути не може», а також спростовує ще таку собі аксіому, що Росія внаслідок безмежності свого простору «неможлива до здобуття» [44].

Окрім того, він говорить про необхідність подолання російського державного містицизму, який виразився у такому собі шаблоні як «Росії розумом не зміряєш». Так, Ю. Липа пише, - «якийсь державний містицизм («Росії розумом не зміряєш») тепер не на часі» [44].

Дослідник стверджує, що у цих твердженнях немає під собою бази, вони по своїй суті є хибними і вже не актуальні. «Твердження це один час репрезентувало цілу російську державну політику, а тепер є змістом російської еміграції» [44].

Вчений акцентує увагу на тому, що, з огляду на те, що усередині Росії переважають поверхові стосунки, саме спростування зазначених положень є головним для України у її взаєминах з Росією.

«Друге твердження, що тісно зв'язане з першим, це — зазначувана багатьма росіянами, думка, що «Росія має надмір людського матеріалу» [44], - вказує Ю. Липа.

Ця теза також є цілком фальшива, як і перші, хоча те, що «Росія має необмежені людські резерви» і розповсюджено серед чужинців. «В році 1904— 1905, в війні з японцями, твердили росіяне, що закидають японців шапками. Свою невдачу в цій війні пояснювали вони недостатньою лучбою з Далеким Сходом. В війні 1914 року мали вони ворога на своїх найбільш залюднених теренах. Однак уже в кінці 3-тього року війни Росія стояла перед гострим браком людей» - зазначає Ю. Липа. Він цитує генерала Головіна пише, що «цілий державний механізм і ціле народне господарство відчуває виразний недостаток у людях», а також вичерпання «людського запасу в армії».

Науковець говорить про те, що постійною хворобою російського провадження війни є розкидання сил в просторі. «Розкидає людські сили провід з центру, прогайнує їх провід фронту, армії, а навіть кожний корпус і дивізія» [44]. Отже, Росія не вміє мобілізувати «свій розкиданий по просторах людський матеріал» [44].

Автор пише,- «Таке російське відношення до свого простору і свого населення могло колись давати певні позитивні наслідки, але на загал дає цілковитий брак почуття відповідальности за свої чини. Тимчасом не можемо інакше віднести до Росії, як з певними домаганнями відповідальности» [44].

До цього ж з позиції світового господарства, Росія – «не вміє продукувати», «не має тенденції продукувати ліпше», тому, незважаючи на свої великі простори «не дає доказів справности в продукції» [44]. Таким чином «нема сумнівів, що швидка вичерпливість людських запасів в Росії в боротьбі з сильними державами полягала як і її економічної непродуктивності— на невмінню мобілізувати свій розкиданий по просторах людський матеріал» [44], - пише Ю. Липа.

З огляду на наведене Ю. Липа підсумовує «Власне це переважно невдале змагання до мобілізування сил так великих просторів і характеризує цілу історію Росії тобто історію російської імперії» [44].

Приділяє увагу Ю. Липа і селянству. Аналіз стану сільського господарства Росії, викладений у розділі 2 цієї книги, під назвою селянська політика, викриває причини нерентабельності цієї галузі та містить аргументовані викладки того, що потрібно зробити Росії для покращення ситуації у сільському господарстві, а також дозволяє окремо уважно придивитися до так званих Чорноморських земель – земель найбільш «врожайних», які мають бути в майбутньому віднесені до країн, що будуть охоплені чорноморською орієнтацією.

Він досліджує стан справ в сільському господарстві в так званій Європейській частині Росії і констатує, що селянство «значно знищене». Склалася така ситуація, коли всі селянські землі «є не більше, як кольоніальним простором адміністративного апарату з центром у Москві» [44].

Україну прийнято бачити як житницю Європи, або принаймні Росії, але жодної житниці Європи не існує, збіжжя ледве вистачає самій Україні, і поза

Галичиною та Західною Волиню, її населення належить радше до спролетаризованих мас, що покидають село. Селяни втікають з прадідівських земель і збільшують населення промислових центрів України. Сталінська колективізація змогла прив'язати до землі найбільш пасивних. Активніше заповнюють міста.

Вчений вважає, що корінь проблеми жалюгідного стану сільського господарства Росії криється якраз у тому, що воно досі не було долучено державою до культури свого краю і не стало його частиною. «Самозрозуміла приватна» сільська господарка є невігідна і не приносить багатств, оскільки вона не входить, як складень до цілої культури краю» - пише Ю. Липа [44].

Також Ю. Липа тісно пов'язує стан врожайності землі з сільськогосподарською культурою «на те потреба культури, щоб степ, ліс, чи пустирі стали врожайні» [44].

Ю. Липа робить важливий висновок про те, що сільське господарство повинно бути чим більше невіддільним від держави, у цьому запорука подальшого його розвитку та можливості підняття його на належний кращій рівень, а також про те, що свобода селян тісно пов'язана з розвитком культури, а та в свою чергу з ростом добробуту держави, тому «не може бути свободи селян, бо ж усі уліпшення сільсько-господарчої культури можуть бути в зв'язку тільки із зростом досконалости держави» [44].

Крім того, держава повинна не допустити виродження селянства, тому політика у сфері сільського господарства повинна будуватися на засадах співпраці і технічної підтримки. Дослідник вказує, що «...поступовість тої держави полягає на тому, що своєю технічною співпрацею з селянством, своєю сільською політикою не дозволяє вона на звиродніння селянства на його «фелляхизацію» [44].

Не допустити виродження селянства важливо ще не тільки з огляду на сільськогосподарську культуру, зазначає Ю. Липа, але ще з позиції того, що «селяне є носителями крові народу підставою тої піраміди, що символізує його одність. Селяне звязані одно з другим спорідненнями крові, як звязані з

сусідніми кільцями — кільця великої кольчуги. В селянстві живе те, що живе в найздоровішій частині роду— будучина» [44]. Таким чином науковець стверджував, що майбутнє за селянством.

На прийдешнє вчений наставляє, що для розвитку сільського господарства Росії, підняття його на належний рівень необхідно «зліквідувати кольоніяльний характер сільського господарства. Безглузда централізаційність повинна бути усунена. Культура земель має бути пристосована до їх природніх прикмет» [44].

Науковець також звертає увагу на території сільськогосподарських земель України, що розташовані на півдні над Чорним морем, а саме ті, що знаходяться на території Дніпра, Дону і Кавказьких рік. Досліджуючи ці землі Ю. Липа приходить до висновку, що вони повинні відноситися до «землі дрібного господарства», оскільки на зазначеній території «догідніший клімат і більші можливості плодозміну та шляхотніших культур» [44].

Він також констатує, що ці сільськогосподарські землі перебувають в занепаді і потребують великих вкладень, тому, саме держава повинна вплинути на ситуацію та взяти на себе вирішення цієї проблеми. «Правда і тут повинна мати свій вгляд держава. Щоб бути дійсно продуктивним хліборобським краєм, Україна потребує кольосальних іригаційних праць на півдні над Чорним морем, а особливо на своїм сході між Дінцем, Доном і Кавказом» [44] - пише Ю. Липа.

Досліджуючи історичний шлях Московії, Ю. Липа з'ясовує особливості російської геополітики.

Науковець роз'яснює, що російське великоімперське мислення – це територіальна експансія, яка включає в себе територіальне розширення та поняття про необмеженість кордонів Росії, що передбачає вічне просування вперед в усіх можливих напрямках. «Коли посування припинялось в одному напрямі, то це було лиш хвилево і обов'язком керми ставало посування в іншому догіднішому напрямі. Відразу ж не було під цим оглядом виразнішої ріжниць, чи то був схід, чи захід, північ, чи південь, Азія, чи Європа, чи

навіть Америка. Петро І-ший, встановлюючи російську державу, вагався, де збудувати столицю імперії: чи над Балтією чи над Чорним морем? Його імперські війни це шарпання, майже одночасне на південь, північ і захід, закінчив він їх останнім походом на південний схід, на береги Каспію до Персії» [44], - зазначає Ю Липа.

Протягом всього часу існування російської імперії вона несла спустошення, - доводить Ю. Липа, «довкола верхівель Волги, де зародилася Московія, були держави з великими містами, багаті в ремесла, торгівлю й культуру. В своєму дивному розвою — спустошенню в нутрі Москва обезлюднила ці держави. Камські болгари, Біармія, Новгород Великий—то краї неприєднані до Москви, лишень на цілі століття опустошені Москвою» [44].

Стає зрозумілим, що в основі всього державного управління Росії знаходиться армія. Крім того, Росія, за твердженнями Ю. Липа, характеризується фактичним марнотратством і нездатністю розвинути на своїх просторах правил вільної «гри сил».

З цього виходить, що історично склалося так, що доцільність Росії виразилася тільки в її завоюваннях, а «все ж інше стає тільки подробицею» цих завоювань.

Суто завойовницький характер російської геополітики, стверджує Ю. Липа, унеможливив розв'язання нею суспільних і культурних проблем, завдання якого з особливою нагальністю постало після здобуття Мерва і Кушки в Середній Азії. «Досі на першому місці була армія: Мініх, Суворов, Скобелев. Тепер вийшло на перше місце запілля – цілий край» [44].

Росіяни не знайшли духовної спільності з народами на південь та на захід від себе, а їх захоплення західними ідеями завжди було поверховим, - пише Ю. Липа.

Індивідуальність підкорених народів ігнорується, а цар уособлює собою «ідею підбиття», яка відображає більш чи менш колоніальні зв'язки народів Росії з метрополією-адміністрацією. «Нищення підбитих, чи навіть

союзних народів робила російська керма передовсім з метою усправнення лучби адміністраційної і воєнної. Кожна своєрідність краю, кожна культура, чи навіть економічна окремішність змушувала б урядовця, присланого з центру, задумуватись, отже, утруднювала б йому керування» [44].

Росіяни, ж рухаючись на Урал та до Сибіру, зазначає Ю. Липа, цілковито зливалися з тамтешніми народами, що засвідчує їх приналежність до урало-алтайської групи народів. Саме цим пояснюється, зокрема, «зубожіння центру», обласницький рух Сибіру, який, зазначає Ю. Липа, рано чи пізно матиме якщо не самостійність, то широку автономію, бо становить «вартість в собі самому» і має всі підстави для власного розвитку; відрубне становище України і Кавказу; популярність ідей «Великого Турану» і держави, створеної із територій на схід від Байкалу тощо [23].

Таким чином, резюмує Ю. Липа, бути під керуванням Росії не має сенсу, оскільки «невигідно і недоцільно бути під таким проводом, котрий уже виконав свою історичну місію, котрий не зумів економічно зорганізувати підданих йому просторів, ані не розв'язав квестії взаємовідносин між народами» [44].

На території Росії, де зібрані під одним державним дахом найрізноманітніші початки, Ю. Липа виділяє чотири території і народи, які є життєздатними, бо мають власний зміст і покликання. А саме: Московія з сусідніми Північним Помор'ям і Надбалтією, або Північно-Західний осередок; Україна з сусіднім Кавказом та Закавказзям і взагалі Північно-Східним басейном Чорного моря, або Південний осередок; Сибір із Далеким Сходом, або Сибірський осередок; Киргизія і Середньо-Азійські туранські республіки, або Середньоазіатський осередок, який мав би можливість впливати на алтайсько-енісейсько-ленські тюркські племена [44].

Позиція Ю. Липи зводиться до того, що Росії притаманна північна орієнтація і саме вона не дозволяє зіткнутися геополітичним інтересам Росії з геополітичними інтересами України. Тому головною умовою діяльності Чорноморського вектора для України є поділ Росії та утвердження на її

території політичних утворень вищевказаних чотирьох осередків. Таким чином сферою геополітичних інтересів Росії в її «найнатуральніших границях» стане північ Європи, зокрема побережжя Білого моря. «Московія не має іншого вибору, як Мурманськ і прилежні місцевості, де слідний вплив Гольфшторму. Тільки там її будучність» [44].

«Найнатуральнішими границями Московії», на думку вченого, є кордони Московського царства, - «границі року 1553-го», які найбільше відповідають природі експансії російського народу. «Обіймають вони цілу північ з її рибацьким і звіроловним промислами, на Заході вихід до моря варягів і значні торговельні зв'язки, на сході в новоздобутій Казанщині – землі, придатні до хліборобства і торговельні зв'язки з Сибіром та цілою середньою і Малою Азією. Такі межі Московії найбільш відповідалиб і відповідають самій істоті московського народу і природі його експанзії» [44].

Науковець стверджує, що Росія прагне отримати доступ до відкритих портів, тому вона хотіла би ідти на південь, але «на Чорному морі перегороджував їй дорогу Балкансько-Турецький вал. Росія могла кидатися в виснажливі походи по пустелях Середньої Азії, аж доходила до потужного валу Гіндукушу. Так само великодистансова експанзія на Далекий Схід, до того ще й не підтримана відповідною розбудовою фльоти, не могла дати жадних значніших успіхів. Розв'язання питання виходу російської Півночі у відкриті моря, це не є жадна путь берегами європейських і сибірських тундр. Що варта для великої держави морська путь, яка протягом 8/4 року є не до вжитку?» [44].

Найбільше привабливою для Росії є Україна, передусім через величезне воєнно-стратегічне значення своєї території, яке зумовлене її причорноморським розташуванням. Тому Росія буде намагатися будь яким способом вступити в контакт з Україною, з якою вона пов'язує свої геополітичні інтереси.

Ю. Липа рівняє Україну і Росію між собою. Він зазначає, що «обидві країни рівноважаться між собою що до населення геополітичного значіння» [44]. Подальші дослідження з порівнянням схилиються на користь України. Так, автор стверджує, що «зростає Харків, машинобудівельний центр, зростає Київ, опертий на дуже різнородному промислі; правобережні центри цукроварства, як Вінниця, лівобережні центри Донбасу, як Луганськ і в решті порти над Чорним і Азовським морями, це все зростає з непомірною швидкістю. Цей упертий і енергійний нарід змінює свій характер» [44].

Науковець зазначає, що український народ мав свої великодержавні часи, коли заклав власну успішну Київську державу, пам'ять про яку зберігається у сусідніх з українцями народів. На противагу Україні у Росії відсутня традиція управління, тому «російський царат, шукаючи якоїсь догідної традиції для своєї керми, захопився за традицію Київського князівства і на початку XVIII-го століття офіційно наказав визнавати московських Романових за продовжателів київських Рюриковичів» [44].

Також за анархічних часів, пов'язаних з поширенням впливів польської шляхти на Східну Європу, українці мали ще один успішний досвід об'єднання – вони створили нову військову верству із своїм устроєм та традиціями – козацтво.

Ю. Липа стверджує, що «напрявні експансії України від тисячоліття, - це було здобування Чорноморських берегів», оскільки без руху на Південь українці не долучилися б до світових торговельних комунікацій та до «еліт світу». [44]. З кінця XVIII ст. українці, скориставшись із замирення в степовій половині України «посунули на Схід все більше опановуючи праве доріччя Дону і на Південь, розміщуючися на просторах від гирла Дунаю і Добруджі аж до гирла Дону. Третій струмінь кольонізації, із своєрідним військовим характером, почав заселювати терени Північного Кавказу» [44].

Не зважаючи на супротив Російського імперського уряду, намагання «заступити дорогу українським масам до моря і до Дону, форсуючи туди переселення московських селян», в кінці XIX-го століття «похід українського

селянства на Південь закінчився виграшом», оскільки «москвини менше надавалися до кольонізації на Південь» [44]. Тривалий час йде спонтанне розселення українського населення саме на південний схід

Переселення ж українців головним чином на Сибір і Далекій Схід та до Тургайської області не дало позитивних результатів. Оскільки московини встигли тут витворити свій, тривалий, зв'язаний з тубільним, тип життя, остільки українці залишалися чужими для оточення. Вони принесли з собою і свої звичаї і власну своєрідну фізіономію життя.

Після утворення Української Держави в 1917 році українці з Сибіру та Дальнього Сходу почали масово повертатися додому.

«Коли сибірська кольонізація не дає жадних важних осягів для України, то друга напрямна цієї кольонізації, північний схід іде цілковито на користь цілого народу» [44], - зазначає Ю. Липа.

«Розселення йде не з наказу і пляну влади, лишень як повільне проникання з черену людности в сусідні слабіші черени» [44]. Так, уже при кінці ХІХ ст.. українські села все більше посуваються на схід до Дону, цілковито витісняючи москвинів...

Щоб полегшити собі справу боротьби з українцями, влада Советів, визначаючи межі УССР, обтягла доступ України до Криму і Дону. Було бажання забрати також і Донеччину, але ці наміри не мали успіху, оскільки зустріло опір серед українських комуністів, що Ленін не посмів його відділити.

Науковець констатує, що спонтанний рух українців на південний схід не припинявся. Так, пише Ю. Липа, «ще за часів царату доходили окремі групи поселенців на Закавказзя, до Туркменістану, а навіть до північного Ірану». Під час більшовицького штучного переселення мас обійшлося без великих втрат в людях, але все ж «сорокові роки ХХ ст.. принесли значне поширення українського елемента на Закавказзі і самому Кавказі... То саме діється і в Тавриді, в так званій Кримській республіці. В боротьбі крові перемагають тут Українці» [44].

Таким чином українці, рухаючись на північний схід, опановують нові землі, в тому числі і Чорноморський простір. «Українці від своїх історичних часів намагалися колонізувати східні береги Чорного моря». [44], - пише Ю. Липа.

Упромисловлення (приблизно половина Українців покинули хліборобство) визначає нові центри промисловості. Вони лежать переважно на лівому березі Дніпра. Головним змістом цієї промисловості є сполучення заліза Кривого Рогу і вугілля Донбасу, ще додаємо керченську руду і нафту на Кубані, а також Крим, Дон, Південна Україна – це місця, біля яких гуртується важка промисловість.

Тому віссю тяжіння України завжди був Південь - у напрямку Ірану, а у Московії – Північ. «Найприроднішою віссю експансії України є південна вісь, так, як найприроднішою для Московії є вісь північна» [44].

Москва ж завжди тяжіла, а її народ масово переселявся на північ і північний схід, «рух московського населення посувався з Московії головним чином на сибірські землі» [44].

Інакше кажучи, до всього іншого, це означає, що Росія належить до північно-азійського відтинку нормандських народів, а Україна, - до спільноти рільників і хліборобів, оскільки має своїм витоком південну трипільську культуру. Тому Україна, підкреслює Липа, національно і культурно споріднена з усіма народами що мешкають над Чорним морем.

Південно-східний вектор, зазначає Ю. Липа, є надзвичайно важливим для України з огляду на те, що морські комунікації виконують функцію світових торгових магістралей.

Науковець звертає увагу насамперед на Закавказзя, як на стратегічного партнера України, оскільки «Закавказзя— це брама до дуже важних теренів» [44].

Саме Закавказзя дасть Україні можливість вийти до вільних морських шляхів через «Іранський поміст знад Каспію і Кавказу». Тим самим Іран, у цій геополітичній конфігурації, зможе відіграти роль своєрідних воріт до

світового океану. «Для молодих енергійних народів Чорноморського басейну, а в першій мірі для України з кавказцями, дороги через Іран – це єдині можливі дороги до великої будучини» [44].

При цьому Ю. Липа говорить про те, що Чорне море не зробило саме по собі Росію, і не зробить Україну морською державою, оскільки Чорне море немає безпосереднього виходу до відкритих морських магістралей і є лише «внутрішнім озером для Чорноморських народів». «Чорне море ще більш, як Балтійське, є замкненим морем. Морські шляхи з нього можуть бути перервані в кількох місцях і під впливом стількох політичних чинників, що трудно уважати їх за догідні» [44].

Дорога через Закавказзя і Північний Іран до хвиль Перської затоки, за визнанням Ю. Липи, є дуже важкою. Ті зусилля, що Південь має витратити на неї, сумірні з тими, що Північ витратив на організацію свого шляху до північних відкритих вод. Відповідно партнерами України у цьому напрямі мають стати Закавказзя і Кавказ.

Союз України і Закавказзя ґрунтуватимитися, в тому числі і на історичній традиції, в якій можна віднайти певну аналогію спільного руху України і кавказців до Перської затоки і яка розповсюджена на Кавказі, в Середній Азії, і навіть у фольклорі народів Чорноморського басейну – традиції походів Олександра Великого. «Головним же змістом цієї експансії через іранський поміст може бути тільки одно: шукання природних доріг виходу для продуктивних сил України, Кавказу і інших Чорноморських країв» [44].

Найважливішим аспектом дослідження Ю. Липи «у справі національній» стала «постава Півдня і Півночі». [44]. На думку науковця, Південь і Північ має антигонистичні суперечності, тому логічно, що між ними розпочинаються жорстокі війни. Північ –Московія «звертає все більше очі до Азії», а Український Південь прямує «своїм шляхом, який провадить його над береги Чорного моря» [44].

У Півдня і Півночі немає загальних точок дотику, у них відсутня спільна ідея, яка би змогла привести до примирення, а також немає для цього об'єктивних політичних обставин. З огляду на це, Ю. Липа стверджує, що «Південь і Північ прийшли до того місця, від котрого починали, до взаємного відштовхування» [44].

Отже, Україна і Росія отримують різні сфери геополітичного впливу, а саме: «проекцією України стає Дон, Поволжя і Північний Кавказ, а проекцією Москви - Урал і Сибір» [44]. «Єсть закономірність потужня і величня, що змушує Північ і Південь піти власними дорогами», - пише Ю. Липа.

Таким чином неможливо примирити московського центру з Українським центром, не можна говорити про співпрацю у цих двох центрів. На просторах колишньої Російської імперії не може бути двох велико – промислових, двох великодержавних центрів. Вони виключають себе взаємно.

Ю. Липа пише: «Один і другий організм розвинули свій промисел, один і другий мають вистачаюче число промислових робітників і запаси копалин. Селянство, як одного, так і другого мають свої цілком окремі культурні завдання. Терени їхньої експанзії є цілком інші і цілком різні виходи до моря. Для добра людства і для порядку світа мусять вони бути відділені» [44].

Крім того, не відокремлення України від Росії є головним завданням України, а знищення інтернаціональної державної структури Росії у дотеперішніх північних центрах і таким шляхом витіснення її з Чорного моря. «Напрямою на теренах Європейської Росії може бути тільки одно, цілковите відділення двох великих державних організмів, ворожих собі духовно і економічно виключаючих себе» [44], констатує Ю. Липа.

Отже, значущим з позиції реалізації південно-східного вектора України є усвідомлення того, що розпад Росії є невідворотнім, а також поняття важливості такого розпаду для майбутнього України. Авторитарність

між Білим та Чорними морями може бути спокійною тільки у руках Українців.

Ю. Липа в цьому сенсі наголошував, що знищення Росії як центру наднаціонального розподілу земель над Волгою, Печорою і Білим морем є передумовою сильної України, вона, маючи геополітичне опертя на Чорному морі, може існувати, але існувати і розвиватися вона може лише тоді, коли не допустить суперництва на Півночі [41].

ВИСНОВКИ

Дослідження геополітичної концепції чорноморської орієнтації України Ю. Липи дозволило з'ясувати бачення науковця на призначення Чорноморського вектору діяльності України, розкрити його зміст, сутність і значення для незалежної української держави, виявити особливості визначення та обґрунтування Чорноморської доктрини, зрозуміти позицію науковця щодо покликання (ролі) України в утворенні союзу чорноморських країн.

А також зробити такі висновки:

1. Концепція чорноморської орієнтації України Ю. Липи – це передусім геополітична концепція, оскільки передбачає здійснення Україною «геополітичної синтези» Чорного моря як умову здобуття нею незалежності. Науковець звертаючись до історії, встановлює окремі геополітичні аспекти, які впливали на формування історії української землі і до нині продовжують впливати на українську зовнішню політику. Зокрема, «армада Перикла», здатна поновити тенденцію Трої; «план Нерона», який засвідчив статус Криму як бази для наступу у напрямі гирла Волги і Каспію; «Понтида – Середземне море і між ними бар'єра Малої Азії»; походи Олександра Македонського, який намагався пов'язати Чорномор'я з побережжям Індійського океану по суходолу; шлях Нерона до Китаю та Тихого океану, який пролягав через причорноморські землі; Балтійсько-Волзька магістраль як «змора Києва» і підґрунтя піднесення Московії тощо.

2. Концепція чорноморської орієнтації України Ю. Липи - це система поглядів, аргументованих науковим дослідженням, яка характеризується особливим способом розуміння місця цього напрямку в структурі геополітичних пріоритетів країни та вміщує певний спосіб обґрунтування його важливості для утвердження і збереження української незалежності. Оскільки у наукових працях Ю. Липи зібрані не просто окремі геополітичні ідеї щодо необхідності руху України в південно – східному напрямі, а ці ідеї

мотивовано об'єднані в систему, то це дозволяє говорити про чорноморську орієнтацію як про систему поглядів на південно-східний напрям зовнішньополітичної діяльності української держави.

3. Чорноморська орієнтація є природною для української держави, зважаючи на її розташування та історичне минуле. З огляду на завдання збереження власної незалежності Україна має здійснювати «невпинний рух на східне побережжя Чорного моря» та міцно закріпитися на чорноморському узбережжі, - в доконечності зберегти Кримський півострів у складі своєї території.

4. Чорноморський вектор передбачає співпрацю України з народами Кавказу, ініціювання українською державою геополітичних проектів, які були б привабливими для народів Кавказу та «іранського помосту», сприяли б спільному з останніми «посуву до Перської затоки». Таким чином Чорноморська орієнтація дозволяє Україні бути ініціатором проектів, які, з одного боку, відповідають її інтересам та забезпечують перетворення її на комунікаційний центр світової ваги, а, з іншого, - є цікавими, передусім вигодами економічного співробітництва, для решти країн, увага яких прикута сьогодні до регіону.

5. Чорноморська орієнтація дозволяє Україні не стільки долучитися до морських комунікацій світового значення – подолання «комплексу Трої», скільки стати своєрідною точкою синтезу засобів морського і сухопутного сполучення, замкнути на собі морські та сухопутні магістралі світового значення, поєднавши, зокрема Великий шовковий шлях та «путь із варяг в греки», і в цьому статусі відіграти роль посередника між Заходом і Сходом.

6. Чорноморська орієнтація дасть можливість реалізувати геополітичний проект «Чорноморська фортеця», що передбачав утвердження великої України, яка опирається на чорноморський і середземноморський геополітичні простори та має значну вагу серед «видатних геополітичних одностей світу».

Висновок Ю. Липи про «геополітичну синтезу» Чорного моря як умову української незалежності вартій уваги сучасної України, зважаючи на важливість для останньої вміння використовувати переваги регіонального співробітництва, що передбачає, поміж іншим, і здатність ініціювати проекти, привабливі для тих його учасників, які, подібно до неї, зацікавлені сьогодні у вирішенні проблеми диверсифікації шляхів енергопостачання та забезпечення у такий спосіб, зокрема, енергетичної незалежності від Росії.

Крім того, міркування Ю. Липи про охоплення чорноморською орієнтацією України народів Кавказу та «іранського помосту» може бути використане сьогодні для оптимізації стосунків України з Туреччиною, Грузією, Азербайджаном та Іраном у всіх сферах співпраці, зокрема і у вирішенні вищезазначеної проблеми. Це, в свою чергу, сприяло б і посиленню ролі України як регіонального лідера в Чорноморському (Балто-Чорноморсько-Каспійському) регіоні.

Також ідея Ю. Липи про ініціювання Україною проекту створення «чорноморської федеративної великодержави» повинна лишатися у полі зору і формулюватися як завдання розробки Україною власних геополітичних проектів.

Таким чином, метою чорноморської орієнтації у Ю. Липи є заснування Чорноморської фортеці, яка за співпраці з народами Кавказу та «іранського помосту» забезпечить Україні «посув до Перської затоки» та опанування магістраллю «Атлантика – Індійський океан».

З огляду на наведене, чорноморська орієнтація дозволить Україні бути комунікаційним центром світової ваги, мати вигоди економічного співробітництва, підвищити свій статус як регіонального лідера та сформувати систему колективної безпеки в інтересах усіх держав регіону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусяк Т. Правові погляди Юрія Липи // Юрій Липа: голос доби і приклад чину: Збірник наукових праць / Т. Андрусяк . – Львів, 2001. – 245-254 с.
2. Баран В. Юрій Липа: проект геополітичної модернізації України [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/baran_urii.pdf.
3. Баран В. Юрій Липа про геополітичне становище чорноморських держав першої половини ХХ ст.//матеріали XIII Всеукраїнської науково-практичної конференції: «Формування правової держави в Україні: проблеми і перспективи» (15 квітня 2011 р.) – Тернопіль, 2011. – с. 18-21.
4. Барладяну-Бирладник В. Геополітичні погляди Юрія Липи [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://catalog.odnb.odessa.ua/ONNB_ec/NashiVid/sNaykVidan/350670.pdf
5. Бедрій А. Юрій Липа – ідеолог і політичний теоретик / А. Бедрій // Визвольний шлях. – 1995. – Кн. 4. – С. 502-510.
6. Белебеха І. Юрій Липа як приклад еволюції політичної думки; - Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Одеса: Астропринт, 2000.
7. Биковський Л. Апостол новітнього українства (1900-1944) // Юрій Липа: [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0003524голос доби і приклад чину: Збірник наукових праць / Л. Биковський. – Львів, 2001. – 319-323 с.

8. Биковський Л. Публіцистика Ю. Липи: спогади, твори, завваги (1955) - [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://chtyvo.org.ua/authors/Bykovskiy_Lev/Publitsystyka_Yuriia_Lypu_s_pohady_tvory_zavvahy/.
9. Василевич Ю. Чорноморська концепція Юрія Липи у геополітичній думці України. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://politics.chdu.edu.ua/article/view/75501>.
10. Василенко С. Геополітичні виміри України в загальноєвропейському процесі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: - [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgiin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM%20=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2002/02vsdzpp.zip
11. Василенко С. Європейський вибір України / С.Д. Василенко. – Одеса: «ВидавІнформ» ОНМА, 2003. – 212 с.
12. Василенко С. Україна: геополітичні виміри в загальноєвропейському процесі / С.Д. Василенко. – О.: ОДМА, 2003. – 208 с.
13. Василенко С. «Чорноморська доктрина» України та її сучасні виміри / С.Д. Василенко // Людина і політика. – 2002. - № 4. –11-25 с.
14. Гнатюк М. Національна ідея у літературі (Іван Франко і Юрій Липа) / М. Гнатюк // Юрій Липа: голос доби і приклад чину: Збірник наукових праць. – Львів, 2001. –237-244 с.
15. Головатий М. Де вони – кордони української душі? [Електронний ресурс] / М. Головатий // Персонал плюс. – № 37 (240) 26 вересня – 2 жовтня 2007. – Режим доступу : <http://www.personal-plus.net/240/2519.html>.
16. Гончарук Т. Юрій Липа про значення України як перехрестя міжнародних торговельних шляхів/ Зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції / упоряд. Г. Дольник. – Одеса: Друк, 2007.

- 17.Горомик Л. «Всеукраїнська трилогія» Юрія Липи: Модель націогенезу; Кушнір О. Концепція історії України у «Всеукраїнській трилогії» Юрія Липи // 324 Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка: Філологічні науки. Випуск 21. – Кам'янець-Подільський, 2010.
- 18.Гуменецька М. Знамено Юрія Липи // Юрій Липа. Збірник статей і матеріалів, приурочених 100-літньому ювілею з дня народження / упоряд. Скрипник І. – Івано-Франківськ: Факел, 2000. – С.112-113.
- 19.Гуменецька-Липа М. Вступне слово до видання книжки «Козаки в Московії»/ М. Гуменецька-Липа // Апостол новітнього українства: Спогади про Юрія Липу/ [упоряд. П. і Ю. Кіндратовичі]. – Львів: Каменярь, 2000. – 198-204 с.
- 20.Дністрянський М. Геополітичні доктрини і підходи: критичний аналіз методології / М.С. Дністрянський. – Л.: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 111 с.
- 21.Дністрянський М. Геополітика. Навчальний посібник. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0002972
- 22.Додонов Р. Про Чорноморські вектори у геополітичних концепціях України і Росії. [Електронний ресурс] – Режим доступу : file:///C:/Users/%D0%90%D0%9D%D0%94%D0%A0%D0%95%D0%99/Downloads/PoMe_2005_4_14.pdf
- 23.Домашенко Л. Концепції чорноморської орієнтації України у вітчизняній політичній думці першої половини ХХ століття : дис.... канд. політ. наук.: [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://mydisser.com/en/catalog/view/247/248/12397.html>
- 24.Домашенко Л. «Всеукраїнська трилогія» Юрія Липи: геополітичний ракурс / Л. М. Домашенко // Вісник Київського національного

- університету імені Тараса Шевченка – [Електронний ресурс] – Режим доступу :
http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/10.23.10.100/db/ftp/visnyk/filosof_84-86_2007.pdf
- 25.Домащенко Л. Зовнішньополітична діяльність України в міжнародних політичних відносинах / Л. М. Домащенко // Матеріали Міжнародної наукової конференції «Людина – Світ – Культура» (20–21 квітня 2004 року) – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – С. 734.
- 26.Домащенко Л. Основні положення чорноморської доктрини Юрія Липи / Л. М. Домащенко// Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2008» Київського національного університету імені Тараса Шевченка (16-17 квітня 2008 року) Матеріали доповідей та виступів. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – Ч. II. – С. 69–71.
- 27.Дружкова І. Політичні концепції Ю. Липи та політологічна навчально- методична література сучасної України. – Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: філософія, політологія. – 2007. – № 84-86. – С. 171-177.
- 28.Дужий П. Хто такий Юрій Липа // Апостол новітнього українства: Спогади про Юрія Липу/ [упоряд. П. і Ю. Кіндратовичі]/ П. Дужий. – Львів: Каменяр, 2000. –192-198 с.
- 29.Казанков Р. Геополітичні погляди Ю. Липи в українській історіографії [Електронний ресурс] / Р. Ю. Казанков. – Режим доступу :
<http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream>.
- 30.Казанков Р. Проблема формування Чорноморського геополітичного простору в першій половині ХХ ст.: український варіант [Електронний ресурс] / Р. Ю. Казанков. – Режим доступу :
[file:///C:/Users/%D0%90%D0%9D%D0%94%D0%A0%D0%95%D0%99/Downloads/VKhISU_2008_835_11_9%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/%D0%90%D0%9D%D0%94%D0%A0%D0%95%D0%99/Downloads/VKhISU_2008_835_11_9%20(2).pdf)

31. Кіндратович П. До теми «Юрій Липа – теоретик українського націоналізму»/ П. Кіндратович // Апостол новітнього українства: Спогади про Юрія Липу/ [упоряд. П. і Ю. Кіндратовичі]/ – Львів: Каменярь, 2000. – 205-208 с.
32. Кіцера О. Юрій Липа і його візія майбутнього України/ О. Кіцера // Там само. –172-174 с.
33. Кочубей Ю. Відповідно до «Чорноморської орієнтації»/ Ю. Кочубей // Політика і час. – 2003. - № 1. – 44-51 с.
34. Кочубей Ю. «Чорноморська орієнтація» – геополітична доктрина: історія і сучасність/ Ю. Кочубей // Україна-Туреччина: минуле, сучасне та майбутнє. Збірник наукових праць / [упорядник Ф.П. Туранли]. – К.: «Денеб», 2004. - 494-501 с.
35. Кочубей Ю. Мужність думки (Геополітичні візії Юрія Липи в контексті сучасності) / Ю. Кочубей // День. – 2004. – № 187, 192.
36. Кочубей Ю. Вісь «Південь – Північ» – [Електронний ресурс] – Режим доступу:
http://www.intelros.ru/2007/09/03/jurijj_kochubejj_vs_pvdenpvnch.html.
37. Крип'якевич І. «Відвічна вісь» України – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ourcrimea_2015_1_14.
38. Кудряченко А. Геополітичне сходження України: проблеми, сучасний стан, перспективи/ А.І. Кудряченко // Проблеми і перспективи української реформації: [кол. моногр.] — [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ivinas.gov.ua/images/geopolit_kudryachenko.pdf
39. Кудряченко А. Геополітика: Підруч. для студ. вищих навч. закл./ А.І. Кудряченко, Ф.М. Рудич, В.О. Храмов. – К.: МАУП, 2004. – 293 с.
40. Липа Ю. Нотатник – [Електронний ресурс] – Режим доступу
<https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/17334/file.pdf>
41. Липа Ю. Панування, Труд і Лад – [Електронний ресурс] – Режим доступу
<http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21ST>

- N=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0001162
- 42.Липа Ю. Передмова до другого видання/ Ю. Липа // Юрій Липа: голос доби і приклад чину: Збірник наукових праць. – Львів, 2001. –324-325 с.
- 43.Липа Ю. Призначення України. [Електронний ресурс] / Ю. Липа – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0003439
- 44.Липа Ю. Розподіл Росії. [Електронний ресурс] / Ю. Липа – Режим доступу : http://mnk.org.ua/media/filer_public/dc/2f/dc2f6b5b-28ef-4292-8952-fcb3b5d31e48/rozpodil_rosii.pdf/
- 45.Липа Ю. Символ Чорного моря / Юрій Липа: голос доби і приклад чину: Збірник наукових праць/ Ю.Липа. – Львів, 2001. –315-318 с.
- 46.Липа Ю. Чорноморська доктрина. [Електронний ресурс] / Ю. Липа – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0003549
47. Липа Ю. Чорноморський простір (атлас)/ Ю. Липа, Биковський Л. // Там само. –163-203 с.
- 48.Листування Юрія Липи // Юрій Липа: голос доби і приклад чину: Збірник наукових праць. – Львів, 2001. – 300-306 с.
- 49.Лужицький Г. Письменник-мислитель (Спроба характеристики творчості Юрія Липи)/ Г. Лужицький // Апостол новітнього українства: Спогади про Юрія Липу; [упоряд. П. і Ю. Кіндратовичі]. – Львів: Каменярь, 2000. – 210-212 с.
- 50.Мейзерська Т. «Призначення України» Ю. Липи: проблема державності і міфологізація історії/ Т. Мейзерська // Творчість Юрія

- Липи в культурно-історичному контексті ХХ століття: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Одеса. (27-28 квітня 2000 року). – Одеса: Астропринт, 2000. –16- 21с.
- 51.Мороз В. Горіти надзвичайним світлом // Липа Ю. Призначення України. – Львів: Просвіта, 1992. – с. 3-11.
- 52.Панченко В. Річкова система України в геополітичній концепції Ю. Липи – [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.ukrterra.com.ua/developments/geopolitics/panchenko_rsu.htm#_edn3.
- 53.Політологія / Ф.М. Кирилюк, М.І. Обушний, М.І. Хилько та ін.; за ред. Ф.М. Кирилюка. – К.: Здоров'я, 2004. – 776 с.
- 54.Потульницький В. Історія української політології (концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці)/ В.А. Потульницький. – К.: Либідь, 1992. – 232 с.
- 55.Потульницький В. Теорія української політології. Курс лекцій/ В.А. Потульницький. – К.: Либідь, 1993. – 192 с.
- 56.Рубай І. Микола Хвильовий і Юрій Липа – борці проти комплексу меншовартісності нації/ І. Рубай // Апостол новітнього українства: Спогади про Юрія Липу; [упоряд. П. і Ю. Кіндратовичі]. – Львів: Каменяр, 2000. – 186-190 с.
- 57.Салтовський О. Ідея української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку ХХ сторіччя): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. політ. наук: спец. 23.00.01 – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.disslib.org/ideja-ukrayinskoji-derzhavnosti-v-istoriyi-vitchyznjanoyi-politychnoyi-dumky.html>
- 58.Соціально-економічна географія України: Навч. посібник / За ред. проф. Шаблія. Вид. друге, перероб. і доп. – Львів: Світ, 2000. – 680 с.

59. Стратегічні інтереси України в країнах чорноморського регіону та проблеми національної безпеки / Б.О. Парахонський та ін.: Монографія. – К.: НІСД, 2001. – 134 с.
60. Україна: утвердження незалежної держави (1991-2001) / Під ред. В.М. Литвина. – К., Видавничий дім «Альтернативи», 2001. – 704 с.
61. Украинская государственность в XX веке. Историко-политологический анализ / В. Адамский, Б. Андресюк, О. Белый и др.; А Дергачёв (рук. авт. коллектива). – К.: Політична думка, 1996. – 436 с.
62. Хилько М. Філософсько-світоглядні підвалини української геополітичної думки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 09.00.12 / М.М. Хилько. – К., 2004. – 16 с.
63. Центральна Азія: геостратегічний аналіз та перспективні можливості для України [Текст] : монографія / Б. О. Парахонський, Ю. В. Павленко; ред. Б. О. Парахонський ; Національний ін-т стратегічних досліджень при Адміністрації Президента України. - Випуск 6. - К. : НІСД, 2001. - 148 с.
64. Цивилизационные модели современности и их исторические корни / Ю.Н. Пахомов, С.Б. Крымский, Ю.В. Павленко и др. под ред. Ю.Н. Пахомова. – К.: Наукова думка, 2002. – 632 с.
65. Шаблій О. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії / О.І. Шаблій. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2001. – 744 с.
66. Шляхтун П. Політологія (Теорія та історія політичної науки): Підручник/ П.П. Шляхтун. – К.: Либідь, 2002. – 576 с.
67. Шмаленко Ю. Геополітичні пріоритети України в сучасному світі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.04– [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=A

RD&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2002/02syiuss.zip

- 68.Шмаленко Ю. Геополітичні концепції українських вчених на початку XX ст. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://vlp.com.ua/files/05_7.pdf
- 69.Шульга М. Проблема української єдності у вітчизняній суспільно-політичній думці першої половини XX століття/ М.А. Шульга // Практична філософія. – 2008. - № 1. – 199-204 с.
- 70.Шульга М. Російський дискурс геополітики: Монографія/ М.А. Шульга. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2006. – 524 с.
- 71.Шульга М.А. Сучасні російські геополітичні концепції: витоки, засади, еволюція : дис. д-ра політ. наук: 23.00.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2006. — 467арк. — Бібліогр.: арк. 430-467
- 72.Щербак Ю. Україна: виклик і вибір. Перспективи України в глобалізованому світі XXI століття – [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0001882
- 73.Яковюк І. Ідея чорноморської федерації в українській політико-правовій думці XIX – початку XX ст. – [Електронний ресурс] – Режим доступу:https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14084/1/Ykovyk_84-88.pdf
- 74.Янчук О. Український Чорноморський інститут: історія і діяльність (1940-1946)/ О. Янчук // Юрій Липа: голос доби і приклад чину: Збірник наукових праць. – Львів, 2001. – 278-288 с.
- 75.Янчук О. Пороги вічності Юрія Липи /О. Янчук // Українська культура. – 2000. – № 3. – С. 32–33.